KULTÚRA SLOVA

Časopis pre jazykovú kultúru a terminológiu

Orgán Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra SAV

HLAVNÝ REDAKTOR

Ján Kačala

VÝKONNÝ REDAKTOR

Matej Považaj

REDAKČNÁ RADA

Eugénia Bajzíková, Valéria Betáková, Gejza Horák, Ján Horecký, Ján Kačala, Ivan Masár, Ján Matejčík, Ján Oravec, Konštantín Palkovič, Matej Považaj, Jozef Ružička, Anna Rýzková, Ján Sabol, Elena Smiešková, Milan Urbančok

REDAKCIA

884 16 Bratislava, Nálepkova 26

KULTÚRA SLOVA — ROČNÍK 14 — ČÍSLO 6

OBSAH

KUCHAŘ, J.: Nespisovný jazyk z hľadiska jazykovej kultúry 193
BOSÁK, J.: O spoločných tendenciách v rozvíjaní jazykovej kultúry 199
MEDVEĎ, J.: Dar slova . . . 204
ORAVEC, J.: Konkurencia prípon *-a/-u* v genitíve sg. vzoru *dub* 205
JACKO, J.: Cudzie slová v novinách 211

Rozličnosti

Smejete sa ako pred úpadkom. G. Horák 215
O slovách typu *betonáž, reportáž, siláž*. E. Rísová . . . 217
Ešte raz o novoročných pozdravoch. L. Bartko . . 219

Správy a posudky

Vydarené jazykové a štylistické stvárnenie textu. J. Horecký 221

Spytovali ste sa

Zaposlať? V. Betáková . . 224

KULTÚRA SLOVA

KULTÚRA SLOVA — ROČNÍK 14 — ČÍSLO 6

Nespisovný jazyk z hľadiska jazykovej kultúry

JAROSLAV KUCHAŘ

1. Dôležitou úlohou jazykovej kultúry ako vedecky podloženej starostlivosti o spisovný jazyk a jazykové vyjadrovanie je sledovať, ako spisovný jazyk funguje v súčasnej komunikácii, aké vývinové tendencie sa pritom uplatňujú, ale aj skúmať súčasný spisovný úzus, opisovať a kodifikovať normu súčasného spisovného jazyka v jej dynamickom rozpätí. Pritom sa nemožno zaobísť bez hlbších poznatkov o celkovej jazykovej situácii daného jazykového spoločenstva chápanej tak v širšom zmysle (sledovanie vzťahu k iným jazykom, s ktorými je daný jazyk v kontakte), ako aj v užšom zmysle: sledovanie vzťahu spisovného jazyka k iným jazykovým útvarom a nespisovným formám, ktoré má kolektív príslušníkov tohto spoločenstva k dispozícii, najmä však k bežnému hovorenému (spontánnemu) jazyku, ktorý má celonárodný charakter alebo k nemu smeruje. To konkrétne znamená, že tak pri ovplyvňovaní verejnej jazykovej komunikácie formou konzultácií a odporúčaní, ako aj pri vynášaní hodnotiacich záverov a pri kodifikačnom rozhodovaní musí jazyková kultúra zaujímať stanovisko aj k fungovaniu bežnej reči v komunikácii vôbec a takisto k jej prostriedkom, ktoré prenikajú do spisovného úzu a majú tendenciu stať sa súčasťou spisovnej normy.

Potreba sledovať celkovú jazykovú situáciu a jej dynamiku v danej etape vyplýva zo samej spoločensko-historickej povahy spisovného jazyka. Spisovné jazyky za celý čas svojho trvania jestvujú popri iných dorozumievacích útvaroch konkrétneho spoločenstva, pričom vzťah k týmto útvarom sa v historickom vývoji mení, a to aj z kvantitatívnej, aj z kvalitatívnej stránky. Dôležité je, koľko nositeľov

daného spoločenstva používa spisovný jazyk a aké je ich sociálne zloženie, čo má spisovný jazyk spoločné s ostatnými nespisovnými útvarmi a čím sa od nich odlišuje tak z hľadiska prostriedkov, ako aj funkčného využitia, ktoré nespisovné varianty majú naň podstatný vplyv ap. S týmito otázkami sa museli vyrovnávať už starí gramatici a lexikografi, o to viac to teda platí pre súčasnú jazykovú kultúru. Problematiku spisovného jazyka jednoducho nemožno vidieť izolovane, odtrhnuto od problémov národného jazyka ako celku.

2.1. Ako sa tento vzťah spisovného a nespisovného jazyka javí — vo veľmi hrubých črtách — v súčasnej komunikačnej praxi, aké vývinové tendencie možno v nej sledovať? Opozícia spisovný jazyk a nespisovný jazyk sa vždy nevyhnutne spájala — aspoň v češtine — s opozíciou verejná a neverejná komunikácia. Táto všeobecná komunikčná „norma" zostáva dnes síce v platnosti vo sfére neumeleckých písaných prejavov, avšak vo sfére hovorených prejavov tu vidieť mnohé čiastkové posuny. Predovšetkým sféra verejných hovorených prejavov sa zreteľne rozšírila jednak pôsobením sociálnych podmienok (v socialistickej spoločnosti sú to najmä bohatšie formy verejnej spoločenskej činnosti), jednak pôsobením čisto technických podmienok (rozhlas, film a televízia ako prostriedky hromadného šírenia hovoreného slova). Zvýšila sa aj rozmanitosť prostredia, kde sa verejná hovorená komunikácia realizuje, a takisto sa podstatne zvýšil aj počet neprofesionálnych, príležitostných hovoriacich aj profesionálnych rečníkov (rozhlasových a televíznych pracovníkov, učiteľov a lektorov, slávnostných rečníkov, hlásateľov, konferenciérov, diskdžokejov ap.). To všetko smeruje k väčšej diferenciácii jazykovej stránky hovorených prejavov, a to aj podľa iných činiteľov, ako je jednoduchá opozícia verejná a neverejná komunikácia, a koniec koncov k väčšiemu uplatneniu nespisovných prostriedkov, prípadne aj k prejavom založeným na nespisovnosti.

Ak odhliadneme od prípadov, keď neprofesionálny hovoriaci bezpečne neovláda spisovnú normu, hlavnú príčinu, prečo do verejných hovorených prejavov prenikajú nespisovné prostriedky, treba vidieť v tom, že jednoduchá rovnica verejná komunikácia = spisovný jazyk, neverejná komunikácia = nespisovný jazyk vôbec nie je jednoznačná. Na používanie nespisovných prostriedkov sa totiž utvára diferencovanejšia škála motívov. S výnimkou prejavov, v ktorých zreteľne vystupuje oficiálnosť a slávnostnosť, nie je dnes používanie nespisovných prostriedkov vo verejných hovorených prejavoch dajakou celkom mimoriadnou alebo nezvyčajnou vecou. Naopak v niektorých celkom neformálnych situáciách sa verejný prejav na nespisovnej báze, príp. väčšia miera nespisovných prvkov očakáva a vo všeobecnosti aj toleruje (napr. úradné kvalifikačné požiadavky na jazykové

prejavy diskdžokejov síce vymedzujú isté kritériá, pokiaľ ide o výber jazykových prostriedkov a ich zrozumiteľnosť, ale už nekladú podmienku používať spisovný jazyk). Prenikanie nespisovných prostriedkov zahrnuje teda prevažnú časť rozpätia medzi obidvoma naznačenými pólmi. V dôsledku toho potom nespisovné prostriedky nadobúdajú vo veľmi širokej sfére prechodných, resp. zmiešaných prejavov z hľadiska komunikácie isté štýlové hodnoty, ako sú napr. bezprostrednosť, živosť, spontánnosť, dôvernosť, srdečnosť ap. (spoločne ich možno označiť ako črty neoficiálnosti alebo neformálnosti), podmienené celkovou komunikačnou situáciou prehovoru alebo dokonca len jeho jednotlivého konkrétneho úseku. Na uplatňovaní nespisovných prvkov v komunikácii má teda podiel aj rad ďalších komunikačných faktorov, ako je napr. úloha a sociálny rozdiel účastníkov komunikácie, ich kontakt, tematika prehovorov, typy komunikačného prostredia, rozdiely medzi priamou a sprostredkovanou komunikáciou (napr. pomocou mikrofónu) a pod. To všetko sa odráža aj v hovorených prejavoch šírených oznamovacími prostriedkami (rozhlas a televízia). V niektorých rozhlasových a televíznych útvaroch sa teda pociťuje osobitná potreba nahrádzať neprítomnosť adresáta práve týmito štylizačnými prostriedkami slúžiacimi na nadviazanie bezprostredného kontaktu. Prenikanie nespisovných prostriedkov do hovorených prejavov je späté aj s ich tematickou výstavbou. Tam, kde hovoriaci ilustruje všeobecnejšie tézy na konkrétnych príkladoch, aplikuje ich na udalosti a javy blízke poslucháčom, od vecných a logických argumentov prechádza k informácii o vlastných skúsenostiach, od racionálneho výkladu k citovému apelu (často ide o improvizované exkurzy v čítanom texte), je výskyt príznakových, ozvláštňujúcich, expresívne hodnotiacich alebo emocionálne zafarbených prostriedkov, medzi nimi aj nespisovných prostriedkov, pravdepodobnejší, či už ide o použitie z hľadiska hovoriaceho spontánne alebo zámerné.

2.2. Povedali sme už, že v písaných (presnejšie v tlačených) textoch verejnej komunikácie sa používanie spisovného jazyka, resp. spisovnej bázy pociťuje ako záväzná norma, a to vo všetkých oblastiach komunikácie okrem textov umeleckej literatúry. V plnom rozsahu to platí najmä o teoretickej odbornej literatúre, teda o vedeckých textoch zacielených na čisto nocionálne hodnoty oznámenia, ale aj o rokovacom štýle (texty administratívnej povahy). Jazyk publicistiky však už neposkytuje taký homogénny obraz a nespisovné prvky sa v ňom, hoci v menšej miere, vyskytujú. Bolo by síce možné uvažovať o tom, že je to všeobecný odraz situácie vo verejnej hovorenej komunikácii, ale pravdepodobnejšie bude konštatovanie, že to súvisí so značnou tematickou, textovou i štylistickou diferencova-

nosťou súčasnej publicistiky. Výskyt nespisovných prostriedkov sa tu viaže najmä na tie publicistické žánre, ktoré sú na jednej strane štýlovo blízke hovoreným prejavom (záznamy besied, interview, reportáže), na druhej strane umeleckým prejavom (fejtóny, stĺpčeky, kurzívky). Uvedené žánre poskytujú totiž väčšie možnosti na používanie príznakových alebo nezvyčajných expresívnych prostriedkov (hodnotiacich alebo emocionálne zafarbených) ako neutrálne žánre (správy a komentáre), príp. ako tie publicistické texty, ktoré majú ráz popularizácie odborných informácií.

Občasný odklon od spisovnej normy v publicistických textoch, a to aj neutrálnych, čisto informatívnych, má však aj motiváciu vyplývajúcu z potrieb samej publicistiky. Je to jednak potreba ustavične, dennodenne aktualizovať, oživovať jazykovo dané publicistické textové schémy, jednak snaha pôsobiť na čitateľa a pútať jeho pozornosť aj takými jazykovými prostriedkami, ktoré sú blízke jeho vnútornému hodnoteniu, aby sa s textom mohol stotožniť. Na to sa práve v publicistike využívajú jednotlivé prostriedky bežnej reči, t. j. nespisovné a nie celkom spisovné, predovšetkým lexikálne, frazeologické a čiastočne aj syntaktické prostriedky. Pravdaže, o miere použitia týchto prostriedkov rozhodujú aj iné faktory, napr. úsilie autora alebo redakcie o jazykovú invenciu (a naopak nivelizačné snahy), publicistické druhy (večerník a naproti tomu denník), orientácia na adresáta (text pre mládež a naproti tomu text pre vidiecke ženy), tematika ap.

2.3. Azda najaktuálnejšou a najháklivejšou otázkou súčasnej verejnej komunikácie je používanie nespisovných jazykových prostriedkov v umeleckej literatúre, a to v miere, ktorá bola doteraz úplne nezvyčajná. Táto problematika sa týka všetkých žánrov umeleckej literatúry, dramatického umenia vo všetkých jeho špecifikáciách (a to aj rozhlasovej, filmovej a televíznej drámy), prózy a umeleckého rozprávania, poézie a piesňových textov, jazyka prekladu, dabovania filmu ap. a vlastnú oblasť jazykovej kultúry teda z mnohých stránok prekračuje. K zvratu, ktorý tu napr. v českej próze nastal zhruba pred štvrťstoročím, dala vonakjší popud prekladová literatúra, no hlavné príčiny sa vidia hlbšie v stave a vývoji českej literatúry a jej jazyka.[1] Je to predovšetkým snaha o zachytenie aj tých najjemnejších duševných pohnútok súčasného človeka, o vystihnutie jeho zložitých a rozporných vnútorných stavov, o subjektivizáciu prózy a zjemnenie jej postupov (s tým súvisí napr. i roz-

[1] STICH, A.: K obecné češtině v současné krásné próze (Ota Pavel). Naše řeč, *58*, 1975, s. 215, a neskoršie články toho istého autora publikované v tom istom časopise.

šírenie špecifického kompozičného postupu, tzv. ja-formy), o zvnútornenie poézie a i. Je to však zložitý proces, pri ktorom dochádza jednak k módnemu, epigónskemu a vulgarizujúcemu zneužívaniu nespisovných prostriedkov na jazykovú imitáciu pomerov v reálnom živote, jednak k ich využitiu ako prostriedkov umeleckej štylizácie, ba dokonca — u autorov umelecky najzrelších — na vyjadrenie celkového emocionálneho a hodnotového zmyslu textu, jeho ideového vyznenia.

V jazyku umeleckej literatúry sa teda najvýraznejšie a najzreteľnejšie prejavili tie spomenuté tendencie, ktoré sa v menšej miere a tlmenejšie zjavujú aj v celej verejnej komunikačnej sfére. Nespisovné prostriedky fungujú tu na pozadí spisovného jazyka ako isté emocionálne komunikačné a jazykovo-štýlové hodnoty, ktoré dopĺňajú (a v umeleckom jazyku aj prehlbujú) základné nocionálne hodnoty jazykových oznámení v komunikačných aktoch.

3. Odpoveď na to, ako uvedené črty súčasnej komunikačnej praxe pôsobia na sústavu spisovného jazyka a na utváranie spisovnej normy — napr. v súčasnej češtine — nie je ľahká. Rozhodne obidva tieto fenomény, komunikačnú prax a systém, príp. normu spisovného jazyka, nemožno z tohto hľadiska spájať priamo. Spisovný systém a norma neodrážajú komunikačnú prax bezprostredne, ale prostredníctvom spisovného úzu. V dôsledku toho zmeny v norme stabilizovaných, normálne fungujúcich spisovných jazykov — a potom tým skôr aj v kodifikácii tejto normy — prebiehajú len postupne, pozvoľna, dlhodobo, cez varianty a čiastkové zmeny v štylistických príznakoch jazykových prostriedkov. Pritom sa uplatňujú aj vnútorné, takisto dlhodobo pôsobiace zákonitosti jazykového vývoja (napr. reštrukturácia systému), ktoré môžu pôsobiť tak na zbližovanie, ako aj na diferenciáciu obidvoch noriem. Záleží aj na tom, o aký typ jazyka ide, aké je v ňom rozpätie medzi spisovnou a nespisovnou normou, a to v rozličných jazykových plánoch. Podstatné je aj to, ako široko sa chápe spisovná norma, či sa do nej zahrnuje aj hovorová forma, resp. štýlová vrstva, a čo sa teda v takto vymedzenej norme pokladá za jej základňu, príp. ako sa vymedzuje okruh nositeľov spisovnej normy.

Dnes sa napr. zhodne poukazuje na to, že sa postupne oslabuje vplyv jazyka umeleckých textov na utváranie spisovnej normy a na upevňovanie jej povedomia, ale naproti tomu že z hľadiska pôsobenia na spisovnú normu majú hlavný vplyv texty a prejavy odborné (predovšetkým popularizačné odborné prejavy) a publicistické. Aj táto skutočnosť je teda istým retardujúcim činiteľom pri uplatňovaní vplyvu tendencií vyskytujúcich sa v komunikácii vôbec a v niektorých sférach osobitne na utváranie spisovnej normy. Práve odborné

texty a v značnej časti aj publicistické texty sa totiž zameriavajú na hodnoty, ktoré sme nazvali nocionálne; predovšetkým v nich sa uplatňujú črty a vlastnosti vyhranene spisovné. Hlavná tendencia vo vývoji súčasných spisovných jazykov sa teda vidí v jej intelektualizácii, ktorá sa prejavuje najmä v lexikálnom a syntaktickom pláne a ktorou sa rozumie „prispôsobovanie jazyka k tomu, aby jeho jazykové prejavy mohli byť určité a presné, podľa potreby abstraktné a aby boli schopné vyjadriť súvislosť a zložitosť myslenia" (B. Havránek).[2] Je jasné, že z tejto stránky má bežná reč na spisovný jazyk celkom zanedbateľný vplyv, a naopak, že spisovný jazyk je tu pod tlakom cudzích jazykov, s ktorými je v kontakte, a medzinárodného vyjadrovania vôbec. To sa prejavuje aj v internacionalizácii (europeizácii) slovnej zásoby a syntaktických prostriedkov. Repertoár slovných základov i slovotvorných formantov spisovného jazyka, ako aj repertoár slovotvorných spôsobov a typov sa v súčasnosti dopĺňa iba z týchto nadnárodných zdrojov. Aj väčšina novších prostriedkov tzv. kompaktnej vetnej stavby má k obdobným prostriedkom v iných jazykoch veľmi tesný vzťah (napr. istú aktivizáciu prechodníkov v spisovnej češtine v povojnovom období určite nespôsobilo to, že prechodníky sú doteraz živou kategóriou v niektorých okrajových nárečiach, ale vplyv ruštiny).

Do opozície k intelektualizácii spisovného jazyka sa v českej teórii spisovného jazyka a jazykovej kultúry niekedy kladie tzv. demokratizácia spisovného jazyka. Vo všeobecnosti sa ňou rozumie zbližovanie spisovného jazyka (normy a kodifikácie) s bežným hovoreným jazykom. V literatúre z posledného obdobia sa tento termín z rozličných dôvodov, najmä však pre svoju nepresnosť a nevýstižnosť, opúšťa a je snaha presnejšie a diferencovanejšie opísať dynamické napätie medzi spisovnými a bežne hovorenými prostriedkami. Tak sa zisťuje, že napr. podiel lexikálnych prostriedkov a syntaktických konštrukcií prevzatých do spisovného jazyka z bežnej reči nie je taký podstatný, aby oprávňoval na používanie pojmu demokratizácia (prevzatia z nárečí sú teda úplne výnimočné). Lenže určiť, kedy sa prostriedok — najmä lexikálny — pokladá za nespisovný, kedy sa stáva súčasťou hovorovej spisovnej vrstvy a príp. kedy je plne spisovným neutrálnym výrazom, je v konkrétnych prípadoch veľmi ťažké, pretože v češtine nie je medzi nespisovnými prostriedkami bežnej reči a hovorovými spisovnými prostriedkami v slovnej zásobe ostrá hranica.

Zreteľnejšie sú isté prejavy zmenšovania rozdielu medzi spisovným

[2] HAVRÁNEK, B.: Úkoly spisovného jazyka a jeho kultura. In: Spisovná čeština a jazyková kultura. Praha 1932, s. 32—84. Pretlačené v zborníku HAVRÁNEK, B.: Studie o spisovném jazyce. Praha 1963, s. 30—59.

jazykom a bežnou rečou v tvaroslovnom pláne, najmä vo formálnom tvarosloví. Ale to je prípad špecifický pre češtinu, ktorej novodobá kodifikácia zo začiatku 19. storočia sa opierala o staršie vzory a je súčasnej norme bežnej reči dosiaľ dosť vzdialená. Prenikanie prvkov bežnej reči sa v týchto formálnych plánoch uskutočňuje predovšetkým ako dôsledok posunu v štylistických príznakoch jazykových prostriedkov na osi hovorovosť → neutrálnosť → knižnosť (a len zriedkavo naopak). Aj to svedčí o tom, že tu k istému zbližovaniu, najmä v tvaroslovnom pláne, medzi spisovným jazykom a bežnou rečou postupne dochádza, ale tieto zmeny nie sú prenikavé. V súčasnej situácii nepochybne väčšiu nádej na upevnenie v živej spisovnej norme majú tie prostriedky, ktoré sa zhodujú s bežnou celonárodnou rečou, t. j. sú rozšírené na celom území, zatiaľ čo regionálne ohraničené prostriedky takú nádej nemajú.

Nespisovný jazyk tu teda na inej úrovni a v inej súvislosti zohráva obdobnú úlohu, ktorú sme už pozorovali v komunikácii: slúži ako zásoba, z ktorej si spisovný jazyk vyberá prostriedky spĺňajúce potreby štylisticky diferencovanejšieho, plastickejšieho a uvoľnenejšieho vyjadrovania. V tom je a nepochybne zostane úloha nespisovného jazyka, v ktorom sme vlastne všetci zakotvení ako v skutočnom materinskom jazyku, aj z hľadiska jazykovej kultúry.

Ústav pro jazyk český ČSAV *(Z rukopisu autora preložil I. Masár.)*
Letenská 4, Praha

O spoločných tendenciách v rozvíjaní jazykovej kultúry

JÁN BOSÁK

Od čias, keď sa v tridsiatych rokoch v Pražskom lingvistickom krúžku proti pozitivistickej skepse o možnostiach a užitočnosti aktívneho ovplyvňovania jazyka — aj s opretím o významné a podnetné práce G. O. Vinokura z tejto oblasti — postavila koncepcia jazyka ako spoločenského javu, uskutočnili sa v postavení spisovného jazyka v socialistickej spoločnosti revolučné zmeny. Preto ak sa 14.—17. júna 1976 uskutočnila v Libliciach prvá konferencia o otázkach jazykovej kultúry v socialistických krajinách a materiály z konferencie vychádzajú v zborníku *Aktuální problémy jazykové kultury v socialistické společnosti* (Praha, Academia 1979, 287 s.), vyplynulo to predovšetkým zo súčasnej spoločenskej situácie — totožné spolo-

čenské zriadenie a vzájomná spolupráca socialistických krajín, všestranný rozvoj kultúry a v rámci tohto procesu aj široká demokratizácia spisovného jazyka —, ale zároveň aj z potreby riešiť na spoločnej báze základné otázky jazykovej kultúry. Okrem totožnej spoločensko-ekonomickej základne a rovnako orientovanej nadstavby je ďalej dôležitým momentom spolupráce ten istý organizačný základ (riešenie celej problematiky jazykovej kultúry inštitucionálne na centrálnych vedeckých pracoviskách), ako aj dosiahnutie rovnakej teoreticko-metodologickej úrovne v opise národných jazykov, resp. užšie v rámci poznania spisovných jazykov. Zhrnieme tu hlavné myšlienky z tohto podnetného zborníka.

Dialektický oblúk vývinu jazykovej kultúry prechádza od pôvodnej synchrónnej diferenciácie k súčasnej integrácii na vyššom stupni. Ak sa predtým jazyková kultúra chápala veľmi úzko a dokonca sa stotožňovala iba s pravopisom (v niektorých skupinách najmä starších používateľov spisovného jazyka pretrvávajú tieto rezíduá dodnes), resp. v ostatných rokoch sa tradične zameriavala iba na spisovnosť, na dnešnom vývinovom stupni je komplexnou a hraničnou disciplínou (je aj predmetom teórie komunikácie, sociolingvistiky, psycholingvistiky a i.). Pri vymedzovaní jej predmetu sa dosiahla zhoda v tom, že sa rozlišuje kultúra jazyka a kultúra reči ako objektívny stav a kultivovanie jazyka a kultivovanie reči ako istá regulačná činnosť (A. Jedlička, A. Stich, J. Kuchař a i.). Cieľom jazykovej kultúry je dosiahnuť maximálne výrazové schopnosti vo všetkých komunikačných funkciách a pritom rešpektovať špecifickosť jazykového systému (M. Jelínek), resp. ako to ešte všeobecnejšie formulovali E. Isingová — W. Hartung — J. Scharnhornst — G. Feudel —, „podporovať človeka pri osvojovaní si a rozvíjaní tých jazykových prostriedkov, ktoré musí ovládať, aby dokázal účinne komunikovať v súlade s potrebami a možnosťami socialistickej spoločnosti". Teda popri odbornej stránke, ktorá má teoretický a aplikačný aspekt, sa zdôrazňuje aj spoločenská stránka práce v oblasti jazykovej kultúry (J. Kačala a i.).

V súvislosti so zásadnými spoločensko-politickými zmenami — intenzívna industrializácia a na ňu nadväzujúca urbanizácia, socialistická prestavba poľnohospodárstva, demokratizácia vzdelania, široká účasť pracujúcich na správe štátu — sa podstatne zmenili podmienky fungovania jazyka ako spoločenského javu par excellence. Kým na jednej strane v dôsledku stále intenzívnejšieho vedecko-technického rozvoja prudko narastajú terminologické sústavy (vznikanie nových a hraničných odborov atď.), na druhej strane ako dôsledok širokej demokratizácie spisovného jazyka a podstatného rozšírenia jeho funkcií sa zvyšuje vplyv hovoreného jazyka na spisovný

jazyk (spoločenský vplyv masovokomunikačných prostriedkov, najmä rozhlasu a televízie). Obidve tieto tendencie — hoci v prvom prípade ide akoby „o zvedečťovanie" výrazových prostriedkov a v druhom prípade naopak o povyšovanie „nižších" prvkov na úroveň spisovnosti — vedú k zásadnej zmene hodnotových kritérií jednak pri posudzovaní samého spisovného jazyka, jednak celého národného jazyka. Meradlom správnosti a najvyššou hodnotou — celý vývoj jazykovej kultúry sa totiž vzťahuje na oblasť hodnôt (A. Stich, F. Daneš a i.) — nie je už štýl krásnej literatúry a „vysoká" javisková výslovnosť, ako to bolo ešte v povojnovom období, ale publicistický a odborný štýl (resp. bežné normy zvyčajné v rozhlase a televízii).

Protiklad spisovného jazyka a nárečí nemá v dnešnej situácii charakter určujúceho faktora, nahrádza ho vzťah spisovné — nespisovné jazykové prostriedky, založený na profesionálnej a sociálnej diferenciácii (A. Jedlička a i.). To, pravda, nevylučuje, nazdávame sa, že sa spisovný jazyk nemôže ešte aj dnes v niektorej jazykovej situácii obohacovať aj z nárečového fondu. Na ilustráciu stačí azda uviesť niektoré diela sovietskych prozaikov napísané celé nárečím, resp. niektorým nespisovným útvarom, alebo aspoň s využitím istých takýchto prvkov, syntaktickú stavbu nevynímajúc (V. Šukšin a i.), funkčné využívanie nárečových a lokálnych prvkov v slovenskej prozaickej tvorbe (V. Šikula, L. Ballek a i., Ľ. Feldek v televíznych inscenáciách), ale aj využitie nárečovej lexiky pri rozširovaní ekvivalentov najnovšie v *Česko-slovenskom slovníku* a pod.

Čím rozmanitejším komunikačným a kultúrnym potrebám spisovný jazyk slúži, tým sa stáva labilnejšou jeho norma. Zreteľ na aktuálne vývojové potreby sa prejavuje inovačnými prvkami v norme, pričom tento proces prekračuje hranice spisovného jazyka. Ukazuje sa, že inovačné procesy a variantnosť treba posudzovať komplexne, v rámci národného jazyka (J. Horecký, D. Buttlerová), chápať spisovný jazyk ako otvorený systém aj voči iným formám (útvarom), aj voči iným jazykom, aj voči spoločnosti. Pohyb štýlových charakteristík na osi knižnosť — neutrálnosť — hovorovosť mení hranice spisovnej normy, a to, ako sa nazdávame, dokonca v kratších intervaloch, ako je 25 rokov (M. Jelínek).

Prudký rozvoj funkcií jazyka a ustavičné narastanie jeho komunikatívnej, ale aj kognitívnej funkcie nesú však so sebou aj iné nedostatky. Tak jazyk odbornej a populárno-vedeckej literatúry charakterizuje zložitá vetná stavba, preexponovaná nominalizácia, nadmerné využívanie odborných termínov, knižnosť; jazyk masovokomunikačných prostriedkov zase nedostatočná diferencovanosť, používanie klišé, nefunkčné využívanie cudzích slov a pod. Všeobecne sa zjednodušujú štýlové dimenzie textov, stereotypné vyjadrovanie

charakterizuje okrem publicistického štýlu ešte viac profesie a činnosti, vznikajú „textové prefabrikáty" (K. Hausenblas) a pod.

Princípy aplikované v jazykovej kultúre prijímajú rôzne skupiny používateľov jazyka odchodne. Najmä u staršej generácie — pod vplyvom predchádzajúcej výchovy a pomerov v buržoáznom štáte — prevláda tendencia hodnotiť jazykový prostriedok prevažne na osi správne — nesprávne, pričom sa zanedbáva viacdimenzionálna stránka väčšiny jazykových prostriedkov. (Názorným príkladom takejto funkčnej nediferencovanosti je Žáčkov a Janekov *Slovník nesprávnych a správnych výrazov* — Bratislava 1974.) Spomínaný postoj je napokon dôsledkom takej jazykovej politiky a výchovy, ktorá používateľom jazyka čosi zakazuje a prikazuje, vychádzajúc z falošného vedomia o jednotnom, uniformovanom spisovnom jazyku. Proti takémuto rigoróznemu postoju (veľa ráz nezaloženému na racionálnom jadre) sa v súčasnom komunikovaní, či už písomnom alebo hovorenom, stavia vecná primeranosť, vhodnosť, správnosť, jasná zrozumiteľnosť a tvorivosť. Správnosť jazykového prostriedku je teda iba jedným z kritérií, rozhodujúci je vhodný a primeraný výber prostriedkov vzhľadom na obsah a cieľ jazykového prejavu, ako aj mimojazyková zacielenosť (J. Mistrík).

Významná úloha v rozvíjaní komunikačného procesu, najmä jeho tvorivej stránky, pripadá tzv. profesionálnym používateľom spisovného jazyka, ako sú redaktori a publicisti, spisovatelia, prekladatelia, funkcionári a verejní činitelia, zamestnanci centrálnych inštitúcií a národných výborov, prednášatelia na vysokých školách atď., ale aj výrobcovia reklám a oznamov, „anonymní" autori rozličných návodov a inštrukcií, zostavovatelia inzerátov atď. Ak sa totiž jednostranné hodnotenie jazykového prostriedku ako správneho alebo nesprávneho dá postupne v procese jazykovej výchovy (propagáciou vedeckých poznatkov o jazyku, dialógom jazykovedcov so širokou verejnosťou) nahradiť vytvorením novej hodnotovej stupnice, založenej na funkčnosti a primeranosti jazykového prostriedku, u profesionálnych používateľov spisovného jazyka by sa cieľavedomá starostlivosť o náležitú úroveň jazykovej kultúry mala stať integrálnou súčasťou ich činnosti. Profesionálni používatelia jazyka ovplyvňujú vyjadrovaciu prax v dobrom i zlom smere, sú spolutvorcami kultivovania jazyka, ibaže iným spôsobom. (Pravda, ak profesionálny používateľ jazyka — napr. publicista — má problémy už pri funkčnom výbere jazykových prostriedkov a postupuje pritom proti danej norme, jeho komunikát nebude mať požadovanú účinnosť estetickú, získavaciu ani inú. Aj pri prekladoch z niektorých západných jazykov do slovenčiny istí prekladatelia dokážu postaviť štylistickú a syntaktickú bariéru proti vecnému a estetickému vnímaniu prekladu.)

Stratégia a taktika práce v oblasti jazykovej kultúry musí byť zacielená diferencovane. Kultúrnou a spoločenskou povinnosťou profesionálnych používateľov spisovného jazyka je rozvíjať jazykovú tvorivosť na základe dokonalého poznania súčasnej normy a platnej kodifikácie. Na druhej strane však treba rešpektovať reálne komunikačné potreby hovoriacich vo verejnom živote. Nikto nepochybuje o tom, že redaktor potrebuje mať k dispozícii napríklad iné pravidlá interpunkcie a písania veľkých písmen ako príležitostný dopisovateľ alebo zapisovateľ do kroniky brigády socialistickej práce. Prax je však doteraz taká, že jednozväzkový normatívny slovník slovenčiny, ktorý bude slúžiť najširšej verejnosti, sa iba pripravuje, že bežní používatelia nemajú k dispozícii stručnú a praktickú gramatiku slovenčiny, ba ani jednoduchú príručku, kde by bolo stručne zhrnuté to minimum poznatkov a návodov, ktoré by potrebovali na bežný písomný styk a oficiálne vystupovanie vo verejnosti. Adresátom doterajších „veľkých" príručiek sú vlastne zväčša profesionálni používatelia jazyka a jazykoví pedagógovia. Z tohto aspektu sa čaká výrazná pomoc aj od školy, kde treba preorientovať výučbu aj na prípravu hovorených prejavov, sústrediť sa aj na odborný a administratívny štýl a pod.

Inovačné procesy prebiehajúce nepretržite v norme a napätie vznikajúce medzi normou a časovo zaostávajúcou kodifikáciou si vyžadujú od jazykovedcov aktívne zasahovať do jazykovej praxe, regulovať ju a usmerňovať. Ukazuje sa, že čím vyspelejšej kultúre jazyk slúži, tým väčšia a naliehavejšia je potreba zasahovať do jeho vývoja (K. Horálek a i.). Nie teda „nehatený rozvoj" jazyka, ale pozitívna starostlivosť oň, ktorú nemožno stotožňovať „s jazykovou obranou" (či s purizmom alebo brusičstvom), hoci práve v tomto smere existujú ešte v našej verejnosti, no skôr u niektorých profesionálnych používateľov jazyka, skreslené predstavy o práci jazykovedcov pri kultivovaní jazyka. Okrem regulovania jazykovej praxe treba pri kultivovaní jazyka venovať v súčasnom období prinajmenšom rovnakú pozornosť tomu, aby si čo najväčší počet používateľov spisovného jazyka osvojil zásady jazykovej kultúry. A na to rozhodne nestačia „malé" rubriky, na to treba širší priestor a hlbší dialóg, premyslenejšie a príťažlivejšie (i vtipnejšie) metódy i štýl komunikovania.

Sociálne a komunikatívne podmienky spisovných jazykov v socialistických krajinách sú blízke a podobné, a teda možno stanoviť aj spoločné zásady v starostlivosti o jazykovú kultúru, orientovať kultivovanie jazyka a reči prognostickým smerom.

Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV
Bratislava, Nálepkova 26

Dar slova

JÁN MEDVEĎ

Dar slova je nepochybne z najväčších a získal ho skoro každý. Slovo nás sprevádza od kolísky po hrob. Od prvého materinského privítania a neartikulovaného detského plaču až po posledné slabiky zahmleného vedomia. Kým sa však nad životom uzavrie oblúk, koľko radosti, šťastia i žiaľu prinesie slovo.

Niekto ho vysloví prvý raz horko-ťažko. Iný ľahšie. Z jedného dňa na druhý. Jedno-, dvoj- alebo trojslabičné. Je to jedna z najväčších radostí, dôkaz, že človek nie je nemý. A potom sa začína čudesná hra, kým obsiahneme čo najviac z posolstva predchádzajúcich generácií a kým úplne nevnikneme do systému reči a rečí, lebo slovo má nesmierne veľa tajomstiev a nik ešte za ne úplne neprenikol. Od vekov pracujeme na jeho zdokonaľovaní. Vkladáme doň nové a nové obsahy. Zažívame pritom nekonečnú radosť na ceste zbližovania jednotlivca s jednotlivcom, rodiny s rodinou, kraja s krajom, až kým neprídeme na hranice širšieho spoločenstva, kde narastá naše vedomie a povedomie: slovenské, slovanské a na samom konci túžby po zbližení — všeľudské.

Funkcia slova je prostá: sprostredkúva, alebo ako sa učene hovorí, je nástrojom komunikácie. V priebehu ľudského vývinu aj ono nadobudlo najrozmanitejšie tvary. Zoberme si ho, povedzme v umení: v poézii, dráme, próze, v eseji, slovo v piesni, vo vyznaní. Koľko nádherných podôb sa vytvorilo z tohto stavebného materiálu v domácej i svetovej literatúre. Človek si doň zakódoval svoje bytie, dejiny, zaznačil ním city aj myšlienky, prosto svoj osud.

I náš osud, naše dejiny boli zápasom o slovo. A to hneď od samého začiatku. Ale práve cez slovo sme sa stali aj z dnešného hľadiska svetoví, keď do reči našich predkov solúnski bratia Cyril a Metod preložili blahozvesť evanjelia. Boli sme vari tretí či štvrtí po Grékoch a Rimanoch v preklade Písma. Mnohí veľkí nemôžu vysloviť o sebe také slová chvály. Po krátkom veľkomoravskom rozkvete pád, a opäť storočia zápasu o slovo. Koľko múk to stálo. Ale koľko vzácnych osobností sa v tomto zápase vykryštalizovalo. Pravdaže, vyrojili sa aj húfy zbabelcov, ktorí vlastnú, nádherne ohybnú reč, schopnú vypovedať i najzložitejšie myšlienkové pochody, najprudšie i najjemnejšie city, pokladali za drevenú alebo ju zradne opúšťali. Opľuvanú. Pohanenú.

Dalo by sa vyčítať: netreba ísť od Adama. Dalo by sa povedať: musí sa ísť od začiatku, lebo čo má začiatok, nie je tu náhodne. A my nie sme tu náhodne. Mali sme a milovali sme slovo, ktoré

nás zachránilo pred národným zánikom. Národ si ním vytvoril kultúru. Nemusíme pri jej spomienke pred cudzími mať pocit menejcennosti. Treba si ju uctiť a úctu k nej pestovať od kolísky. O slove treba myslieť a učiť myslieť. Myslenie o rodnej reči je lúčavkou kráľovskou pri hľadaní skvostov.

Medzi robotníkov slova patríme i my, vydavateľskí redaktori. Naša práca je niekedy priam banícka alebo klčovnícka. A je to zároveň práca nesmierne jemná. Musí byť pri nej v ustavičnej činnosti rozum i cit, pretože pracujeme so slovom a jeho tvarom, obsahom i formou. Každé narušenie sa ihneď zbadá, ako sa v hudbe zbadá kakofónia. Redaktor je teda strážcom mnohotvárnej jemnosti a krásy slova. Mal by ním byť každý redaktor, novinárom počnúc. Slovo treba strážiť najmä dnes, keď má k nemu prístup skoro každý a keď sa v ňom jeho prostredníctvom snaží veľké množstvo ľudí realizovať. Je dosť profesionálov na neprofesionálnej úrovni. Sme svedkami, že sa náš človek naučil vyjadrovať, dokonca veľa hovoriť a písať, ale menej už narábať s pojmami, obrazmi a tvarmi. A tak sa, žiaľ, stretáme aj s plytvaním slovami: v televízii, rozhlase, v novinách, na schôdzkach, ba i v poézii, próze a dráme. Úlohou redaktora alebo dramaturga je nájsť miesto každému. Niekto, povedzme, hrá na husliach v poézii, niekto v próze na organe, ale niekto trepe i konope. Nemali by sme privoliť, aby husle a organ prekričali trlice. Naozaj treba viac myslieť o jazyku.

Výsledkom precíznej a nadšenej redaktorskej práce sú dobré diela v edičných plánoch a v priebehu desaťročí i dostatok takých, ktoré reprezentujú naše slovo pred svetom. Preto treba dar slova ustavične zveľaďovať a brániť ako najväčšiu hodnotu.

Slovenský spisovateľ
Leningradská 2, Bratislava

Konkurencia prípon -a/-u v genitíve sg. vzoru dub

JÁN ORAVEC

O vymedzení prípon *-a/-u* v genitíve singuláru vzoru *dub* sme písali pred desiatimi rokmi (Oravec, 1970). Hranicu medzi nimi sme zisťovali na dokladovom materiáli asi 10 000 excerptov. Materiál potvrdil, že o výbere prípon v genitíve vzoru *dub* rozhodujú v prvom rade významové činitele, a nie forma (t. j. zakončenie slova na istú spoluhlásku). Toto významové kritérium E. Pauliny formuloval r. 1949 takto:

„Čím je podstatné meno konkrétnejšie a čím javí väčšiu súvislosť so životnými menami, tým skôr má príponu *-a*. Preto majú túto príponu mená tvorené sufixami *-ák, -ík, -ček*, ďalej mená, ktoré sa tradične animizujú, a mená, ktoré sa môžu posudzovať ako pôvodcovia nejakej činnosti. Na druhej strane: Čím je meno menej konkrétne, tým skôr má ohýbaciu príponu *-u*. Preto abstraktné a cudzie mená javia zreteľnú tendenciu mať príponu *-u* (Pauliny, 1949). E. Pauliny predstavil oblasť prípony *-a*, v našom článku sme zasa načrtli pozície sekundárnej prípony *-u*. Ukazovali sme, že príponu *-u* majú dejové abstraktné podstatné mená ako *letu, pozdravu, vetrolamu*, látkové mená ako *hrachu, cukru* a hromadné mená ako *personálu, hmyzu*.

Z našich dokladov sa ďalej ukázalo, že základná genitívna prípona *-a* sa prakticky používa vo väčšom rozsahu, ako pripúšťa kodifikácia. Pritom aj kodifikácia Pravidiel slovenského pravopisu z r. 1953, aj — a ešte zreteľnejšie — akademická Morfológia slovenského jazyka (1966) zmiernili rozpor, ktorý bol medzi predchádzajúcimi kodifikáciami a skutočnou normou, ktoré nepotrebne obmedzovali základnú príponu *-a* v prospech variantnej prípony *-u*.

Vraciame sa k tvaru gen. sing. pri vzore *dub* znova. Vidí sa nám, že tu systém spisovnej slovenčiny nie je natoľko rozkolísaný, ako by sa mohlo zdať z kodifikácie, že — povedané slovami E. Paulinyho — je tu pomerne pevne vyvinutá norma o výbere a používaní prípon *-a/-u*. Pritom posúdime variantné prípony *-a/-u* zo širšieho hľadiska. Kritériá, ktoré sme už uvádzali, rozvedieme širšie, doplníme ich ďalšími kritériami, naznačíme hierarchiu kritérií a súčinnosť medzi nimi.

Primárnosť prípony *-a* dokazujú nielen historické zmeny v jej rozsahu (prípona *-u* jej ustúpila pri životných menách typu *vola, syna* a pri mäkkých neživotných vzoru *stroj*), ale aj dnešná dynamika morfologického systému slovenčiny, napr. cudzie mená, ako zdomácnievajú a začleňujú sa do morfologického systému slovenčiny, tak strácajú príponu *-u* a nadobúdajú príponu *-a*. Prejavuje sa to najskôr dvojtvarmi typu *autobusu/-a*, potom dvojtvarmi typu *hubertusa/-u*. Pri opise výskytu prípon *-a/-u* je výhodné vyjsť z domácich mien, ktoré ukazujú systémové vzťahy jednoznačne. Príponu *-a* majú názvy konkrétnych, počítateľných vecí, napr. *chvosta, pôjda, klena, vôdra, válova, drúka, piskora, mechúra, konára, batoha*. Oproti tomu príponu *-u* bez výnimky majú:

abstraktné názvy (najmä dejové, pôvodné i zvecnené): *buchotu; prechodu, priechodu, kriku, odvaru, otvoru, pozdravu, víru; chladu, chládku ...*

látkové mená (materiáliá): *škrobu, octu, ľadu, medu, chrenu, prachu, štrku, kovu ...*

hromadné mená (kolektíva): *ľudu, hmyzu, statku, riadu*.

Uvedené významové protiklady utvárajú celkom pevný systém, ktorý sa presádza na formálnej (výrazovej) rovine dvojtvarom na *-a/-u* bez ohľadu na zakončenie slova, porov. *nosa* (konkrétne, počítateľné) — *prenosu* (abstraktum), *kríka — kriku, suda — súdu, drúka — piesku* (materiálium). Odchodné genitívne prípony tu rozlišujú dokonca homonymá, napr. *schodok: schodka* (malý schod) — *schodku* (abstr. ekonomický pojem, chýbajúca suma), *kel: kla* (zub dravcov a slonov) — *kelu* (materiálium, kapustová zelenina).

Znova podčiarkujeme, že o rozdelení úloh medzi príponami nerozhoduje forma slova, a to ani dĺžka slova (v starších teóriách sa stavali jednoslabičné slová proti viacslabičným), ani zakončenie slova istou spoluhláskou. E. Pauliny pri prípone *-u* pripustil iba jediné zakončenie na spoluhlásku *-m*. No aj pri ňom sa drží prípona *-u* len v apelatívach *(domu, stromu)* pod vplyvom tradície (na základe kritéria ustálenosti v spisovnom jazyku, v iných útvaroch národného jazyka je aj *-a*), kým vlastné mená majú príponu *-a*, napr. *Rima, Betlehema, Ostrihoma, Jeruzalema, Postupima* (popri *Postupimu*), ale aj *u: Štokholmu, Ulmu, Vietnamu*. Niekedy sa v teórii prípona *-u* takto ešte spája so zakončením slova na *-x* v cudzích slovách. Nazdávame sa, že aj v takých slovách o prípone *-u* rozhoduje význam, že sú to alebo abstraktá (aspoň pôvodom: *indexu, afixu, sufixu, herpexu* ...), alebo materiáliá *(bóraxu)*.

Z formálnej stránky tu vstupujú do hry iné činitele. Je to najmä gramatické číslo. Príponu *-u* majú mená, ktorým chýba (celkom alebo čiastočne) plurál (abstraktné, látkové, hromadné mená), oproti tomu mená (počítateľných vecí) s neoslabeným plurálom majú príponu *-a*. Teda pôvodná opozícia *-a/-u* ako analógia k životným a neživotným menám sa vyhraňuje i gramaticky ako protiklad mien s obidvoma číslami proti menám s jedným číslom (singulárom). Tomuto kritériu sa podrobujú aj mená kolektívov; hoci „sa môžu ponímať ako činitelia", predsa majú príponu *-u*, lebo nemajú plurál, napr. *proletariátu, personálu*, kým slovo *národ* má v gen. sg. *národa*, lebo má neoslabený plurál *národy*.

Rovnakou silou ako lexikálnym významom sa dnes protiklad životných a neživotných naznačuje odvodzovacími príponami. V odbornej literatúre sa pôvodne uvádzajú iba „životné" odvodzovacie prípony *-ák, -ík* (Mihál, 1947, s. 129; Letz, 1935), E. Pauliny k nim dodáva podľa J. Orlovského (Orlovský — Arany, 1946, s. 125 n.) príponu *-ček* a Morfológia slovenského jazyka (1966, s. 89—91, autor časti L. Dvonč) príponu *-ok*. Prípony *-ák, -ík, -ček, -ok* nie sú dnes ešte čisto formálnym kritériom, lebo pôvodná „životná" sémantika sa z nich celkom nevytratila, hoci sa nimi odvodzujú aj názvy neživotných vecí, napr. príponami *-ák, -ík* (a jej variantmi *-ník, -ovník)* názvy nástro-

jov *(zverák, uterák, zdvihák, hoblík, priebojník, výmenník, šrotovník, referátnik)*. Aj pri tomto širšom využití zostávajú prípony *-ák, -ík, -ček (-štek, -žtek, -čtek), -ok* jednou z hlavných opôr ohýbacej prípony *-a*. O príponách *-ák, -ík, -ček* to platí dôsledne. Ak nimi odvodzujeme aj od mien, ktoré majú v genitíve príponu *-u*, napr. *domu, rámu, stromu, glgu, prielohu, pysku, obchodu, parku, čapu, bôru, špagátu; čaju ...*, musí v odvodených menách nastúpiť prípona *-a: domčeka, rámčeka, stromčeka, pyšteka, prieložteka, obchodíka, bôrika, parčíka, čapíka, špagátika; čajíka ...* Pri odvodzovaní príponou *-ok* tiež nastupuje v genitíve prípona *-a*, napr. oproti základným slovám: *vlasu, kvetu, žľabu, brehu, plechu, povrazu, krku, pluha/pluhu ...* nastupujú odvodeniny s genitívnou príponou *-a: vláska, kvietka, plieška, briežka/-u, povrázka, žliabka, kŕčka, plúžka ...* No výmena ohýbacích prípon *(-a* za *-u)* už nie je dôsledná. Napr. oproti základnému slovu *hrach* už nastupujú odvodeniny (zdrobnniny) s kolísaním genitívnej prípony: *hrášku/hráška*. Morfologický dvojtvar tu však rozlišuje významy: *hrášku* (materiálium) — *hráška* (singulatívum).

Príponou *-ok* sa tvoria nielen deminutíva, ale aj iné odvodeniny, najčastejšie názvy vecí, ktoré vznikajú nejakou činnosťou, a názvy vecí z predložkových spojení (porov. Horecký, 1971, s. 127—128).

Názvy vecí z predložkových spojení priberajú v genitíve spravidla príponu *-a, napr. nátrubok — nátrubka, náustok — náustka, náprstok — náprstka, opasok — opaska, opätok — opätka, podpätok — podpätka, podbradok — podbradka, ostredok — ostredka, podolok — podolka, podvozok — podvozka, prístrešok — prístreška, zátylok — zátylka ...* Pravidlá tu síce niekde pripúšťajú aj dvojtvar s príponou *-u*, napr. *náhubku, náustku, opasku, opätku, podpätku*, ale tvar na *-u* nezodpovedá uvedeným kritériám a je aj menej bežný.

V tomto type odvodenín osobitne stojí slovo *nábytok*, lebo jediné tvorí genitív príponou *-u: nábytku*. Oprávnene, lebo nemá plurál ako ostatné z uvedených odvodenín *(nátrubky, náprstky, podpätky, podvozky ...)*. Iné odvodeniny z mien, kde prípona *-ok* už nie je celkom jasná, majú v genitíve *-a: pupok — pupka, členok — (do) členka, žalúdka, hrotka*, pravda, ak nejde o látkové mená ako *liadok — liadku*.

Pri názvoch vecí s príponou *-ok*, ktoré vznikli nejakou činnosťou, sa ešte zväčša pociťuje súvislosť s dejovými abstraktami, preto pri nich prevažuje prípona *-u: začiatok — začiatku, výrobku, záväzku, prípravku, odtlačku, prírastku, výstrižku ...* Prípona *-a* sa pri nich presadila (ako druhá alebo aj ako jediná), keď súvislosť so slovesom zanikla, napr. *priečinok — priečinka/-u, dúška, ohryzka, obrázka/-u, oštiepka*.

Okrem dejových abstraktných podstatných mien a názvov výsledku

deja sa príponou *-ok* tvoria abstraktné substantíva, ktoré označujú čisté priestorové, časové a im podobné vzťahy: *spodok — spodku, zadku, stredku, prostriedku; dônovok — dônovku; spolok — spolku* ...

K „životným" odvodzovacím príponám, ktoré majú vplyv na uplatnenie variantných prípon *-a/-u,* patria však ešte viaceré ďalšie prípony.

Z domácich odvodzovacích prípon sú to najmä prípony *-an,* porov. obyvateľské mená typu *Nitran, -ár,* porov. činiteľské a konateľské mená, názvy príslušníkov, stúpencov hnutí, smerov, ideí, účastníkov akcií typu *opravár, odborár.* Z cudzích prípon sú to najmä prípony: *-er, -ér, -or, -átor,* porov. činiteľské a konateľské názvy typu *komentátor; tréner, diskutér, hotelier, -ik,* porov. konateľské mená typu *metodik, -án,* porov. názvy príslušníkov hnutí, cirkví, školských tried typu *republikán.*

Zriedkavejšie prípony tohto druhu *(-ún, -ín, -én, -ón, -el ...)* tu nemôžeme podrobnejšie opisovať.

Tieto odvodzovacie prípony majú rovnaký dosah na skloňovanie neživotných substantív vzoru *dub* ako prípony *-ák, -ík, -ček.* Aj pri neživotných menách, ktoré sú odvodené príponami *-an, -ár, -er, -ér, -or, -átor, -ik,* udržiava sa v genitíve sg. zakončenie *-a,* lebo sa tu „so zreteľom na odvodzovaciu príponu udržiava vedomie spolupatričnosti so životnými substantívami", ako píše E. Pauliny (op. cit. s. 42).

Keď z tohto hľadiska posudzujeme príklady na genitívnu príponu *-a,* ktoré uvádzal B. Letz (1935), zreteľne vidieť, že použitie prípony *-a* nezávisí od zakončenia slova istou spoluhláskou (t. j. od fonologickej formy), ale od zakončenia slova istou odvodzovacou príponou, ktorá sa tou spoluhláskou končí. Napr. v genitívoch *vejára, dišpenzára, herbára, praniera, exemplára; fiakra, cylindra, metra; elevátora* ... nezávisí prípona *-a* od zakončenia na spoluhlásku *-r,* ale od zakončenia odvodzovacou príponou *-ár, -er, -átor* ...

Pravda, formálnu stránku nemožno obísť celkom, lebo analógia pôsobí aj tu, lenže vplyv formy (fonologického zakončenia slova) v hierarchii činiteľov zaujíma podradnejšie miesto. Analógia formy ako činiteľ dotvára celkový obraz v prípadoch, kde prevažujú odvodzovacie prípony, ktoré obsahujú istú spoluhlásku. Napr. podľa početných slov s príponami *-ín, -ún, -an, -án, -on, -ón* (ale aj *-áň, -oň, -úň*) analogicky sa ustálila genitívna prípona *-a* i v neodvodených prevzatých slovách alebo v slovách s nejasnou už morfematickou stavbou: *organa, divána, komína, čalúna, milióna, balkóna, kanóna* ...

Na záver: Oblasti prípon *-a, -u* v genitíve sg. vzoru *dub* nie sú tak presne vymedzené ako dvojtvary, ktoré závisia čisto od formy, no nie sú horšie rozlíšené než iné dvojtvary, ktoré sa opierajú o sémantické

kritériá. Možno tu vystopovať základné zákonitosti a tendencie, ktoré vedú k jednoliatemu stavu. Na rozhraničenie (distribúciu) prípon *-a, -u* vplývajú predovšetkým významové činitele: slovníkové a slovotvorné, pričom prípona *-u* je vymedzená užšie, a tým aj presnejšie. Variantnú príponu *-u* majú (dejové a iné) abstraktá, látkové mená (materiáliá) a hromadné mená (kolektíva). Základnú príponu *-a* majú ostatné mená zo vzoru *dub*, najmä však názvy počítateľných vecí, ktoré majú singulár aj (neoslabený) plurál. Obidve čísla v protiklade k jedinému číslu (singuláru) tiež rozdeľujú sféru prípon *-a, -u* ako druhotné, morfologické kritérium. Popri slovníkovom kritériu sa repartícia (rozdelenie) prípon *-a/-u* rovnako opiera o slovotvornú stránku slov. Istými príponami sa odvodzujú iba neživotné mená, preto také odvodeniny dostávajú v genitíve typicky neživotnú príponu *-u*. Sú to napr. názvy dejových (a iných) abstrákt domácich i prevzatých, látkových a hromadných mien najmä s príponami *-ot, -át, -it, -id*. Inými príponami sa zasa tvoria prevažne životné mená. Tie si ponechávajú v genitíve príponu *-a*, hoci pomocou nich vznikli aj neživotné mená. K takým príponám patria napr. činiteľské prípony *(-ár, -er, -ér, -or, -átor, -ik)*, prípony obyvateľských mien *(-an)*, názvov nositeľov vlastností *(-ák, -an, -ún, -in ...)*, prípony zdrobnených mien *(-ík, -ček, -ok)*. Slovotvorné prípony sú vlastne iba druhou stránkou sémantického kritéria. Čisto formálnemu kritériu, najmä analógii, v súhre činiteľov účinkujúcich pri výbere prípon *-a, -u* pripadá vedľajšia úloha.

Pedagogická fakulta
Lomonosovova 1, Nitra

LITERATÚRA

HORECKY, J.: Slovenská lexikológia. I. Bratislava, SPN 1971. 252 s.

LETZ, B.: Genitív jednotného čísla vzoru dub. Slovenská reč, *4*, 1935—1936, s. 4—9.

MIHAL, J.: Slovenská gramatika s cvičeniami pre III. a IV. triedu slovenských stredných škôl. Bratislava, Štátne nakladateľstvo 1947. 259 s.

Morfológia slovenského jazyka. Red. J. Ružička. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1966. 896 s.

ORAVEC, J.: Rozhraničenie prípon -a/-u v genitíve sg. vzoru dub. Slovenská reč, *35*, 1970, s. 161—169.

ORLOVSKÝ, J. — ARANY, J.: Gramatika jazyka slovenského. Bratislava 1946. 252 s.

PAULINY, E.: Genitív sg. vzoru dub. Slovo a tvar, *3*, 1949, s. 41—43.

Pravidlá slovenského pravopisu. 1. vyd. Bratislava, Vydavateľstvo SAVU 1953.

Cudzie slová v novinách

JOZEF JACKO

Pri rozbore slovnej zásoby každého jazyka zisťujeme, že je istý rozdiel medzi domácimi a prevzatými slovami, ale že hranica medzi nimi nie je ostrá: prevzaté slová sa totiž prispôsobujú hláskovej a gramatickej stavbe domácich slov, čím sa zbavujú formálnych aj sémantických príznakov cudzosti. Lexikálny prostriedok sa preberá najčastejšie preto, lebo na pomenovanie novej veci niet v domácej slovnej zásobe vhodného slova. Jazykové kontakty sú základom preberania slov z iných jazykov. Dnes pre rýchly rozvoj jednotlivých zložiek národného života neraz nevystačíme so slovami z domácich prostriedkov, siahame častejšie za cudzími názvami, najmä takými, ktoré sa používajú aj v medzinárodnom styku. V poslednom čase sme sa stretli na stránkach denníkov s viacerými novými slovami cudzieho pôvodu. Sú to predovšetkým slová z grécko-latinských základov, zriedkavejšie aj anglické slová.

V denníku Práca (23. 12. 1979, s. 6) sme zaznamenali slovo cudzieho pôvodu *fičr,* napr.: *... existuje teda fičr v tlači, televízii i v rozhlase. — Rozhlasový fičr vznikol v Anglicku ... — Slovenský fičr je teda tu ... — Na Slovensku sa pred dvoma rokmi uskutočnila dvojdňová konferencia o problematike fičru ... — ... sa dobre uplatnil aj Juraj Kulík vo fičri ... — Nikde inde na svete sa nevytvárajú fičre ... — Člen medzinárodnej poroty na Prix Italia, kde fičry v európskom meradle súťažia ...*

V spomenutom denníku použil autor anglické slovo *feature* vo výslovnostnej podobe a takto ho aj zapísal. J. Mistrík (1975, s. 165—166) zaznamenáva toto slovo v pôvodnom pravopise, iba v zátvorke používa výslovnostnú podobu, napr.: *Nedávno vznikol nový rozhlasový žáner feature (fičr). — Feature je v podstate rozhlasový film, ktorý by bolo možné zaradiť ...* Najnovší Slovník cudzích slov M. Ivanovej-Šalingovej — Z. Maníkovej názov *feature (fičr)* ešte neregistruje. Výslovnostná podoba *fičr* so zoskupením dvoch posledných hlások *(čr)* je pre spisovnú slovenčinu nezvyčajná. V spisovnej slovenčine sa totiž na konci slova nevyskytujú spoluhlásky typu neznelá šumová + sonórna. Napríklad oproti českým slovám typu *lotr, litr, osm, Petr* je v spisovnej slovenčine medzi dvoma poslednými spoluhláskami neznelá šumová + sonórna vložená samohláska *-o-: lotor,* resp. samohláska *-e-: liter, osem, Peter.* Aj z toho dôvodu treba predpokladať, že anglické slovo *feature* sa pravdepodobne nebude v spisovnej slovenčine používať v podobe *fičr,* ale v pôvodnej anglickej podobe *feature,* i keď sme ho v denníku Práca zaznamenali v podobe *fičr,*

a to ako podstatné meno mužského rodu, ktoré sa v jednotnom čísle skloňovalo podľa vzoru *stroj (vo fičri)*, v množnom čísle podľa vzoru *stroj*, ale aj podľa *dub (nevytvárajú sa fičre — kde fičry súťažia)*.

V normatívnych príručkách súčasnej spisovnej slovenčiny sa slovo anglického pôvodu *boby* uvádza ako pomnožné podstatné meno mužského rodu. Tak ho uvádza A. Zauner (1973, s. 192), M. Ivanová-Šalingová — Z. Maníková (1979, s. 143), Slovník slovenského jazyka (1959, s. 109). Aj v Česko-slovenskom slovníku (1979, s. 32) sa pri českom hesle *bob* vo význame „druh saní" uvádza slovenský ekvivavalent *boby* ako pomnožné podstatné meno. V športových rubrikách denníkov sa používa aj singulárový tvar *bob*, napr.: *... ale jazda na vyše dvestokilogramovom bobe až stokilometrovou rýchlosťou ...* (Pravda, 12. 2. 1980, s. 8). — *... Štvorbob vedený Bobom Hickeym sa lepšil ...* — *... v Hickeyho štvorsedadlovom bobe ...* — *... veď tento štvorbob zatiaľ drží rekord ...* (Pravda, 12. 2. 1980, s. 8). Z dokladov vidíme, že v časti tlače sa používa popri bežnej a kodifikovanej podobe *boby* aj podoba *bob*.

J. Ružička v príspevku Poznáte slovo biatlon? (1966) konštatoval, že slovo *biatlon* sa dnes používa ako medzinárodný termín. Slovo *biatlon* je gréckeho pôvodu a znamená toľko ako dvojboj. Biatlon sa skladá z vytrvalostného behu na lyžiach a zo streľby puškou do cieľa. J. Ružička správne predpokladal, že termín *biatlon* sa v praxi ujme. M. Ivanová-Šalingová — Z. Maníková v Slovníku cudzích slov (s. 133) uvádzajú tento športový termín v podobe *biatlon* i *biathlon*. Pretekára v tejto disciplíne uvádzajú iba v podobe *biatlonista*. V slovníkovej časti Praktickej príručky slovenského pravopisu od A. Zaunera (s. 190) sa uvádza iba podoba *biathlon, biathlonista*. V dennej tlači sme sa stretli vo viacerých prípadoch s podobou *biatlonista (biatlon)*, zriedkavejšie s podobou *biathlonista (biathlon)*, napr.: *Preteky biatlonistov u nás ...* — *... prišli biatlonisti ...* — *Návrh nominácie biatlonistov ...* (Pravda, 9. 1. 1980, s. 8). — *Triumf ZSSR v biathlone.* — *Okrem biathlonistov olympijského výberu ZSSR sa umiestnilo ...* (Šport, 12. 1. 1980, s. 6). V Slovníku slovenského jazyka sa termín *biatlon (biatlonista)* neuvádza. Slovo *biatlon (biatlonista)* odporúčame zapisovať bez spoluhlásky *-h-*.

V dennej tlači sme sa stretli s podobami *bedminton, badminton*, ale aj *badmington*, ako aj s príslušnými derivátmi s príponou *-ista (bedmintonista, badmintonista, badmingtonista)*, napr.: *Súboje bedmintonistov otvorili v pondelok ...* (Smena, 22. 1. 1980, s. 7). — *Vysokoškolské majstrovstvá SSR pokračovali včera behmi na lyžiach a súťažami bedmintonistov* (Pravda, 23. 1. 1980, s. 8). — *Bedminton — konečné poradie* (Smena, 23. 1. 1980, s. 8). — *Po badmintone ly-*

žiari. — ...lyžiarskymi behmi a súťažou bedmintonistov (Práca, 23. 1. 1980, s. 8). — *Úvod patril badmintonu. — ...boli včerajšie súťaže v badmingtone mužov a žien. Po súťaži v badmingtone pribudnú...* (Práca, 22. 1. 1980, s. 8). Aj na propagačných plagátoch v súvislosti s akademickými majstrovstvami SSR v Prešove v januári 1980 sa používala podoba *bedminton, bedmintonista.* Podobu *bedminton, bedmintonista* uvádzajú normatívne príručky súčasnej spisovnej slovenčiny, preto ju odporúčame takto používať aj v jazykových prejavoch.

V časopise Stop sa už dávnejšie používa slovo *karavanista.* Stretli sme sa s ním aj v Športe (22. 1. 1980): *Mototuristi a karavanisti.* Nový názov *karavanista* je utvorený od podstatného mena *karavan* príponou *-ista.* M. Ivanová-Šalingová — Z. Maníková v Slovníku cudzích slov (s. 438) uvádzajú iba podstatné meno *karavan* (obytný automobil), názov *karavanista* nezaznačujú. Termínom *karavanista* sa pomenúva motorista jazdiaci na obytnom automobile, na automobile s obytným prívesom.

V Práci (14. 2. 1980, s. 5) sme sa stretli so slovom *bridgista: V záujmovej činnosti ďalej úspešne pracujú krúžky bridgistov — účastníkov celoštátnej ligy...* V Praktickej príručke slovenského pravopisu od A. Zaunera sa pri hesle *bridž* (s. 194) uvádza s hviezdičkou (ako chybné slovo) podoba *bridge.* M. Ivanová-Šalingová — Z. Maníková v Slovníku cudzích slov uvádzajú ako samostatné heslá *bridž* a *bridžista (bridžistka):* 1. teoretik kartovej hry bridž, 2. hráč v tejto hre. Slovo anglického pôvodu *bridž* a jeho deriváty *bridžový, bridžista* treba v spisovnej slovenčine zapisovať podľa výslovnosti.

Príponou *-ista* je utvorené aj pomenovanie *folklorista.* Pri tejto podobe sme sa však stretli aj s podobou *folklórista,* napr.: *Dnešní členovia nezabúdajú ani na vynikajúcich folkloristov...* (Život, 1. 1. 1980, s. 34). — *...za svoju dobrú a činorodú prácu získali práve folklóristi* (Práca, 30. 6. 1979, s. 6). Pred príponou *-ista* sa samohláska *-ó-* skracuje, napr. *telefón — telefonista.* Podobu *folklorista (folkloristka)* zaznačuje Slovník slovenského jazyka I (s. 407) a uvádza ju aj J. Mistrík v Retrográdnom slovníku slovenčiny (1976, s. 216). A. Zauner v slovníkovej časti Praktickej príručky slovenského pravopisu (s. 226) pri hesle folklór zachytáva derivát *folklorista.* M. Ivanová-Šalingová — Z. Maníková v Slovníku cudzích slov uvádzajú názvy *folklorista (folkloristka)* tiež s krátkym *-o-* po spoluhláske *-l-.*

Koreňová samohláska *-á-* sa však neskracuje v slove *slávista* pred príponou *-ista* (príslušník TJ Slávia): *Slávisti sa zišli v Edene...* (Práca, 4. 1. 1980, s. 8). Treba teda rozlišovať slová *slavista* (odborník, bádateľ v slavistike; poslucháč slavistiky) a *slávista* (príslušník TJ Slávia). V Slovníku cudzích slov (s. 804) sa uvádza iba heslo *slavista (slavistka):* 1. odborník v slavistike, 2. kto študuje slavistiku.

Pred príponou *-ista* sa v súčasnej spisovnej slovenčine neskracujú dlhé samohlásky ani v iných slovotvorných základoch, napr.: *pólista, sólista, cárista, gátrista, šlágrista, žánrista, frázista, gážista, štážista* a pod. V časopise Život (5. 4. 1979, s. 44) sme zaregistrovali slovo *žúrista*. V Slovníku cudzích slov (s. 942) sa uvádza iba heslo *žúr*. Jeho derivát *žúrista* sa neuvádza.

V Práci (15. 1. 1980, s. 6) sme sa stretli so slovom *stereo: Hviezda vysiela stereo*. Príslovka *stereo* vo vete *Hviezda vysiela stereo* súvisí s prídavným menom *stereofonický* a má príznak hovorovosti. V bežnej reči sa stretávame aj s podstatným menom *stereo*, napr. *Hviezda prešla na stereo*. Forma *stereo* sa vyskytuje aj ako nesklonné prídavné meno, napr. *stereo vysielanie, stereo program, stereo nahrávka* a pod. Aj tu je slovo *stereo* príznakové. J. Mistrík v Retrográdnom slovníku slovenčiny (s. 360) uvádza slovo *stereo* ako nesklonné podstatné meno. Podstatné meno *stereo* má také zakončenie, ktoré zodpovedá slovenskej skloňovacej sústave; podobne sú zakončené napr. názvy *rodeo, Borneo, Montevideo*. Podstatné meno *stereo* sa skloňuje podľa vzoru *mesto*. V lokáli sg. má však pádovú príponu *-u* (pretože pred koncovým *-o* predchádza samohláska *-e*): *stereo, (od) sterea, (k) stereu, (o) stereu* (ako *rodeu, Montevideu*), *(so) stereom*.

V Práci (19. 1. 1980, s. 10) sme sa stretli s podstatným menom ženského rodu (názov osoby) *tastárka: Okrem toho, ak tastárka vie, kde urobila chybu ešte počas sádzania... — ... tastárky elektronickej fotosadzby...* Podľa prechýlenej podoby *tastárka* treba predpokladať aj podobu *tastár* (názov osoby mužského rodu). M. Ivanová-Šalingová — Z. Maníková v Slovníku cudzích slov uvádzajú slovo nemeckého pôvodu *tastrár* (strojový sadzač na monotypovom tastri) ako slangové slovo z typografickej oblasti. Ako štylisticky bezprízna-kové slovo uvádzajú v Slovníku cudzích slov podstatné meno nemeckého pôvodu *tastrovač (tastrovačka)*. Podoba *tastár (tastárka)* je nesprávna.

Na stránkach denníkov sa často objavujú nové slová cudzieho pôvodu, pričom treba konštatovať, že v súčasnej spisovnej slovenčine (podľa dokladov) je výrazná tendencia zapisovať slová cudzieho pôvodu (pravopisu) podľa slovenskej výslovnosti.

Pedagogická fakulta UPJŠ
Švermova 1, Prešov

LITERATÚRA

Česko-slovenský slovník. Red. G. Horák. 1. vyd. Bratislava, Veda 1979. 792 s.

IVANOVÁ-ŠALINGOVÁ, M. — MANÍKOVÁ, Z.: Slovník cudzích slov. 1. vyd. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1979. 944 s.
MISTRÍK, J.: Žánre vecnej literatúry. 1. vyd. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1975. 216 s.
MISTRÍK, J.: Retrográdny slovník slovenčiny. 1. vyd. Bratislava, Univerzita Komenského 1976. 736 s.
RUŽIČKA, J.: Poznáte slovo biatlon? In: Jazyková poradňa. Zv. 4. Red. G. Horák — J. Ružička. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1966. s. 96—97.
Slovník slovenského jazyka. Zv. 1. Red. Š. Peciar. 1. vyd. Bratislava, Vydavateľstva SAV 1959. 832 s.
ZAUNER, A.: Praktická príručka slovenského pravopisu. 4. vyd. Martin, Osveta 1973. 552 s.

ROZLIČNOSTI

Smejete sa ako pred úpadkom . . .

Z rodného kraja (Novohrad, južné stredné Slovensko) dobre poznám výstražnú vetu, ktorou starší ľudia — najmä rodičia — upozorňovali samopašné deti, aby neprekračovali mieru veselosti, lebo sa im môže razom premeniť na bolesť a smútok. Keď sme sa ako deti nespratali do kože, mama nás najprv pokojne napomínala, a keď to nepomáhalo, v akejsi predvídavej obave, že naša nezbedná veselosť nebodaj veští voľačo zlé, rozhorčene skríkla *Azda (ažda) ti je pred úpadkom!* — Takéto situačne opreté varovné upozornenie vysvetľovať netreba.

Úmysel upozorniť na frazeologickú jednotku *byť dakomu pred úpadkom* ožil a skonkretizoval sa pri čítaní románu Kláry Jarunkovej Čierny slnovrat. V ňom na s. 229 (o náhlom stretnutí dvoch sestier — jednej zapojenej do Slovenského národného povstania a druhej stojacej bokom) čítame:

. . . vbehli sme pod bránu a rozosmiali sme sa ako za dávnych, dávnych čias. Za tých dávnych čias, keď mama ešte dlho po ockovej smrti považovala hlasnú veselosť za hriech, vybehávala z kuchyne a utrápeným šepotom nás tíšila: Ticho, deti, nože ticho. Smejete sa ako pred úpadkom . . .

Vety *Smejete sa ako pred úpadkom* a *Azda ti (vám) je pred úpadkom!* majú spoločnú časť *pred úpadkom.* Z toho sa ukazuje, že za pevnú časť frazeologickej jednotky treba pokladať iba okolnostné spojenie predložka *pred* + 7. pád podst. mena *úpadok: pred úpadkom.*

Slovník slovenského jazyka (IV, 1964, s. 683) podáva význam slova *úpadok* v takomto vysvetľujúcom synonymickom rade: pokles, rozklad, rozpad dobrého stavu niečoho al. niekoho a uvádza ako príklady spojenia: *hospodársky, finančný, mravný u., ú. imania* (Vlček); *ú. kultúry.* Z kontextových dokladov citujem príklad z Kukučína: *Môj muž sa k ničomu nemal, nie div, že na tento dom toľký úpadok prišiel.*

Lenže v našej súvislosti slovo *úpadok* má obrazný a na ňom vyrastený frazeologický význam. Ukáže sa to veľmi názorne, keď si prečítame pokračovanie úryvku z diela Kláry Jarunkovej: *(Smejete sa ako pred úpadkom ...) Stíchli sme, a keď vyšla, znova sme vybuchli. Smiali sme sa zas na tom „úpadku", o ktorom nik z nás nevedel, čo v skutočnosti znamená.*

Teraz to už viem. Teraz je úpadok tu.

Nedôverujem vlastnej sestre.

Príklad je vlastne umeleckou interpretáciou ešte širšej obraznosti slova *úpadok,* ako sme to na začiatku situačne naznačili. Do čitateľovho vedomia vstupuje úpadok nielen ako (náhla) negatívna zmena stavu niečoho (niekoho) a potom obrazne ako zmena nálady človeka, ale aj ako negatívna zmena vzťahu kedysi blízkych ľudí (nedôvera, podozrievanie a pod.). Tu sa už stretávame s vysvetľujúcim podaním situačne rozšíreného obrazného významu slova *úpadok,* chápaného na pozadí frazeologického zvratu.

Z viet typu *Azda (nebodaj) ti (vám ...) je pred úpadkom!* a *Smejete sa ako pred úpadkom ...* vyvodzujeme takéto podoby našej frazeologickej jednotky: *byť (dakomu) pred úpadkom; správať sa (smiať sa, vystrájať, vyvádzať ... nespratať sa do kože) ako pred úpadkom.* Pevným (a kľúčovým) slovom frazeologickej jednotky je teda príslovkový výraz *pred úpadkom* (— ako?) a sloveso je jej variabilným (vymeniteľným) slovom (porov. Mlacek, 1977).

V budúcich lexikografických prácach radíme rozoberaný frazeologizmus zaregistrovať vo dvoch základných podobách: 1. *byť dakomu pred úpadkom,* 2. *správať sa ako pred úpadkom* a spracovať ho v rámci heslového odseku *úpadok.* Je to slovesný (nevetný) frazeologický zvrat.

Kvalifikáciu príslušného subjektívneho stavu pomocou preberaného slovesného frazeologizmu môžeme bližšie osvetliť príslovím (vetnou frazeologickou jednotkou): *Po smiechu býva plač* (porov. *Azda ti je pred úpadkom,* 2. *správať sa ako pred úpadkom* a spracovať ho *smiechu, toľko plaču)* a trocha vzdialenejšie aj príslovím *Pýcha pred úpadkom chodí, Pýcha predchádza pád.*

Frazeologizmus *byť dakomu pred úpadkom; správať sa ako pred úpadkom,* ktorý sme vysvetľujúco zaregistrovali podľa dokladu z diela Kláry Jarunkovej, je názornou ukážkou toho, že lexikálne fondy

našich spisovateľov sa osviežujúco dopĺňajú a rozširujú i zo spomienkového priečinka „Tak sa to u nás hovorilo".

G. Horák

LITERATÚRA

JARUNKOVÁ, K.: Čierny slnovrat. Bratislava, Slovenský spisovateľ 1979.
MLACEK, J.: Slovenská frazeológia. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1977.

O slovách typu betonáž, reportáž, siláž

Prevzaté slová zakončená na *-áž* predstavujú v našom jazyku dosť početnú a ustálenú skupinu. Ich pôvod treba zväčša hľadať vo francúzštine, nájde sa však medzi nimi aj niekoľko slov pochádzajúcich z iných jazykov, napr. *skrumáž, kabeláž, drenáž, štafáž, špionáž, inštruktáž, siláž.* Mnohé z nich majú dejový význam, prípadne majú aj viacero významov. K slovám s čisto pomenovacím, nedejovým významom patria *apanáž, bagáž, bandáž, bombáž, dekoltáž, etáž, garáž, griláž, menáž, plantáž, pláž, reportáž, štafáž, tiráž, trikotáž.*

Dejový význam majú podstatné mená *aviváž, balotáž, betonáž, etalonáž, eskamotáž, injektáž, inštruktáž, kabotáž, kabeláž, kamelotáž, kamufláž, kolportáž, masáž, montáž, peáž, persifláž, pilotáž, sabotáž, skrumáž, sondáž, špionáž, tamponáž.*

Viacero významov majú napr. slová *inštruktáž* (poúčanie aj súhrn pokynov), *arbitráž* (rozhodovanie sporu vybratými arbitrami aj osobitná súdna inštitúcia zriadená na rozhodovanie sporov), *pasáž* (krytý priechod medzi ulicami, súvislý úryvok textu, zámerné prenesenie baktérií zo zvieraťa na zviera).

Mnohé prevzaté slová na *-áž* majú rovnaký význam ako slovesné podstatné mená utvorené domácimi slovotvornými prostriedkami, napr.: *injektáž — injektovanie, kamufláž — kamuflovanie, kolportáž — kolportovanie, masáž — masírovanie, montáž — montovanie, reportáž — reportovanie, sabotáž — sabotovanie, siláž — silážovanie* a i.

Osobitnú skupinu prevzatých slov zakončených na *-áž* predstavujú pomenovania vyjadrujúce mieru ako *gramáž, metráž, kilometráž, tonáž* a počet jednotiek — *litráž.* Sem by sme mohli zaradiť aj slovo *listáž,* ktoré je rusko-francúzskeho pôvodu a označuje rozsah publikačnej činnosti vyjadrený počtom vydaných strán, listov. Toto slovo je v praxi dosť zriedkavé.

Ďalej by sme sa chceli zmieniť o niekoľkých novších slovách spomínaného typu, s ktorými sa stále častejšie stretávame v tlači aj

v hromadných oznamovacích prostriedkoch. Ide o slová *senáž, slamáž, chemkáž.* Všetky patria do okruhu poľnohospodárskej terminológie. Treba však poznamenať, že verejnosť k týmto slovám zaujíma kritický postoj.

Vznik nových slov je vždy podmienený požiadavkami súčasnej spoločenskej situácie. Časy, keď sa ešte poľnohospodárske práce vykonávali ručne, nanajvýš s pomocou živočíšnej sily, sú už nenávratne za nami. Všetko sa vtedy pomenúvalo priamo. Seno sa kosilo, hrabalo, sušilo, zvážalo. Slama sa podstielala dobytku i krájala ako krmivo do sečky. Dnes sa od súkromného gazdovania prešlo na poľnohospodársku veľkovýrobu, zmenil sa aj pomenovací aparát. Napr. namiesto pomenúvania jednotlivých činností ako *kosenie, hrabanie, zvážanie* používa sa súhrnné označenie — *zber sena.* Aby moderné hospodárstvo bolo efektívne, vynachádzajú sa nové spracovateľské postupy. Na zabezpečenie zeleného krmiva po celý rok sa začalo so silážovaním čiže kvasením zelenej masy v tzv. silážnych jamách *(silo* značí v španielčine jamu, z toho pochádza aj názov *obilné silo).* Produkt takto vzniknutý sa nazýva *siláž.* K iláži pribudla *senáž,* to je zasa istým spôsobom konzervované seno so zvýšeným obsahom sušiny, a *slamáž* — slama konzervovaná chemickými prípravkami. Stručné vysvetlenie uvedených slov, vlastne už termínov, nám poskytli odborníci z Vysokej školy poľnohospodárskej v Nitre. O slove *chemkáž* sme sa z toho istého prameňa dozvedeli, že to má byť úprava krmiva pre dobytok konzervačným prípravkom vyrobeným v národnom podniku Chemko Strážske. Slovo *senáž* je už zachytené aj v najnovšom Slovníku cudzích slov (M. Ivanová-Šalingová — Z. Maníková, Bratislava, SPN 1979, s. 787) a definuje sa ako siláž zvädnutej trávy. Na tom istom mieste sa uvádza aj dejové substantívum *senážovanie* — príprava senáže.

Všimnime si teraz, prečo slová *senáž, slamáž, chemkáž* vyvolávajú nevôľu používateľov jazyka, kým všetky ostatné slová tohto typu vrátane poľnohospodárskeho termínu *siláž* sa udomácnili bez ťažkostí.

Slová zakončené na *-áž* sú všetky cudzieho, zväčša francúzskeho pôvodu. Pri slovách *senáž, slamáž* si však veľmi zreteľne uvedomujeme ich domáci základ — *seno,* resp. *slama,* ktorý je nezvyčajný v spojení s francúzskou príponou *-áž.* Jazykové povedomie mnohých používateľov jazyka sa spontánne bráni proti takýmto hybridným zloženinám, mechanicky utvoreným podľa istého modelu. V tomto prípade zrejme bolo takýmto modelom slovo *siláž.*

Z hľadiska spisovného jazyka sa slová *senáž, slamáž* hodnotia zatiaľ ako prostriedky profesionálneho slangu používané v kruhu poľnohospodárskych pracovníkov. Z hľadiska požiadaviek na odbornú

terminológiu by sa však malo hľadať priezračnejšie, hoci aj viacslovné pomenovanie.

Ak sa slová *senáž, slamáž* tolerujú ako prostriedky profesionálneho slangu, so slovom *chemkáž* nemožno súhlasiť ani na takejto rovine, lebo úprava čohokoľvek, teda aj krmiva, chemickými prípravkami, sa ustálene volá *chemizácia.* To, že ide o úpravu chemikáliami vyrobenými v národnom podniku Chemko Strážske, možno, ak je to nevyhnutné, v kontexte vyjadriť aj inak, najlepšie opisom.

Slovná zásoba slovenčiny sa obohacuje z rozličných zdrojov. Preberajú sa slová z iných jazykov a rozširuje sa aj okruh slov s príponou *-áž.* Pri tvorbe nových slov a najmä odborných termínov by sa malo dbať na ich primeranú motiváciu a priezračnosť. Aj keď sú slová *senáž, slamáž* známe a bežné medzi poľnohospodárskymi odborníkmi, širšia verejnosť im nerozumie a u citlivejších používateľov jazyka vyvolávajú averziu.

E. Rísová

Ešte raz o novoročných pozdravoch

Š. Horváth sa v ostatnom, desiatom čísle minulého ročníka Kultúry slova (s. 372) oprávnene zastavuje nad nepríjemnou jazykovou chybou, ktorá sa už viac rokov opakovane vyskytuje na blanketách určených do cudziny a obsahujúcich novoročné želanie v niektorom cudzom jazyku (konkrétne ide o chybu v španielskom texte blankety: v slove *año,* ktoré znamená „rok", nie je vytlačená vlnovka nad *n,* čo celkom mení jeho význam na „zadok"). Uvedená „maličkosť" nám v cudzine dobré meno iste nerobí, a tak je na mieste autorov apel na všetkých, ktorí majú tento nedostatok na svedomí, aby chybu čo najskôr odstránili.

Pridávame sa k tomuto apelu s tým, že k jeho adresátom by sme popri výrobcoch spomínaných blankiet radi zaradili aj výrobcov rôznych pohľadníc určených na podobný cieľ — na pozdravy a želania k Vianociam a k Novému roku, hoci tieto pohľadnice nie sú určené do cudziny, ale na vnútroštátny styk — pričom, pravda, mnohé z nich prekročia aj štátne hranice —, a preto ich texty nie sú cudzojazyčné, ale domáce, slovenské. Podobne už viac rokov sme svedkami, že na niektorých druhoch týchto pohľadníc sa názvy uvedených sviatkov píšu nesprávne — s malým začiatočným písmenom, teda ako *vianoce* a *nový rok.*

Posielanie vianočných a novoročných pozdravov, želaní, vinšov na pohľadniciach rôznej veľkosti a tvaru je u nás (a nielen u nás) všeobecne rozšírený a bežný jav. Ľudia si na nich — obyčajne veľmi

stručne, často len zaužívanými krátkymi formulami vinšov — vyjadrujú želania všetkého dobrého a ukazujú tak, že na seba myslia a spomínajú. A práve táto jazyková stručnosť, úspornosť vinšov spôsobuje, že si ich prijímateľ všíma a uvedomuje v celom rozsahu, z významovej i formálnej stránky (i keď, na druhej strane, spomínaná formálna uniformita vinšov môže viesť aj k opačnému výsledku — prijímateľ zaregistruje len meno odosielateľa a „štandardný" text mu je ľahostajný). Preto im treba venovať primeranú pozornosť, aby neslúžili ako negatívny, ale naopak ako pozitívny prostriedok v jazykovej výchove najširších vrstiev používateľov spisovného jazyka v jeho písanej podobe.

Názvy tradičných sviatkov zimného slnovratu a prvého dňa kalendárneho roka — práve tak ako názvy pamätných a významných dní (také sú napr. *Sviatok práce, Deň víťazstva, Medzinárodný deň študentstva* a i.) — sa podľa dnešnej pravopisnej normy píšu s veľkým začiatočným písmenom, teda *Vianoce* a *Nový rok* (pozri napr. Pravidlá slovenského pravopisu. 11. vyd. Bratislava 1971, s. 39). Možno povedať, že najmä s písaním názvu *Vianoce* neboli na Slovensku a ani teraz nie sú väčšie problémy (azda s výnimkou písania odvodeného prídavného mena *vianočný;* občas sa stretávame, a to práve na vianočných pohľadniciach, s podobou *Vianočný: Vianočné sviatky, Vianočný pozdrav* a pod.). S chybným písaním názvu *Vianoce* sme sa nestretli ani na pohľadniciach vydaných slovenskými vydavateľmi. Všetky prípady nesprávneho písania tohto názvu — s malým začiatočným písmenom — sme zaregistrovali na pohľadniciach, ktoré boli vydané a vytlačené v Čechách (mnohé z nich vydali pražské nakladateľstvá SVÉPOMOC a Panorama, kým ďalší vydavateľ z Prahy — nakladateľstvo Press-foto — si dal na jazykovej správnosti textov na pohľadniciach záležať a jeho pohľadnice sú z tejto stránky bezchybné). Ide tu teda pravdepodobne o vplyv českej pravopisnej normy, podľa ktorej sa tento názov píše s malým začiatočným písmenom *(vánoce).*

Otázka písania názvu *Nový rok* (1. január) v textoch na novoročných pohľadniciach (ale aj inde) je trocha zložitejšia. Popri správnom písaní s veľkým začiatočným písmenom sa nezriedka stretáme aj s podobou s malým písmenom na začiatku výrazu, a to aj v textoch písaných a tlačených na Slovensku. Na príčine je nedostatočné rozlišovanie výrazov *Nový rok,* t. j. 1. január, prvý deň v roku (teda jeden sviatočný deň), a *nový rok,* t. j. nový, nasledujúci (celý) rok, ktoré všetky naše jazykové a pravopisné príručky rozlišujú. V spojeniach ako *dokončiť dielo pred Novým rokom, narodiť sa na Nový rok, odcestovať po Novom roku, dostať odmenu k Novému roku* a pod. jednoznačne ide o pomenovanie jediného dňa, 1. januára, preto vý-

raz *Nový rok* tu píšeme s veľkým začiatočným písmenom. Naproti tomu zo spojení *všetko najlepšie v novom roku, do nového roku hodne zdravia, úspešnejší nový rok, ako bol ten starý* a pod. je tiež celkom zjavné, že sa v nich myslí na obdobie celého roka, preto výraz *nový rok* v týchto spojeniach sa píše s malým začiatočným písmenom.

Vcelku teda možno pripustiť, že aj pravopisná podoba ustáleného spojenia *šťastlivý nový rok* (t. j. s malým *n* v slove *nový*) je správna (vyjadruje želanie šťastia po celý nový rok), ale vzhľadom na to, že pozdravy a želania sa posielajú k sviatkom (k meninám, k narodeninám, k Veľkej noci, k Vianociam, a teda aj k Novému roku ako sviatku, ktorý v tomto prípade metonymicky zastupuje celý nový rok), treba považovať za vecne správnejšie a primeranejšie písať slovo *nový* v uvedenom ustálenom spojení — vinši s veľkým začiatočným písmenom (na porovnanie možno uviesť, že prvý deň nového roka sa podobne ako u nás nazýva *Novým rokom* a s veľkým začiatočným písmenom sa okrem češtiny píše aj v iných susedných jazykoch, napr. v ruštine, poľštine, nemčine, maďarčine, srbochorvátčine, bulharčine, a ďalších).

Zhŕňame. Názvy tradičných sviatkov, ako sú *Vianoce, Nový rok, Veľká noc* a ďalšie, sa v súčasnej spisovnej slovenčine píšu s veľkým začiatočným písmenom, preto aj v textoch, ktoré majú charakter ustálených slovných spojení, vinšov (to, že spojenia *Veselé Vianoce!* a *Šťastlivý Nový rok!* majú takýto charakter, dokazujú najmä ich stále prívlastky *veselé* a *šťastlivý*) a ktoré sú vytlačené na rôznych pohľadniciach, blanketách a pod., majú mať tieto názvy podoby s veľkým začiatočným písmenom. Teda ešte raz: *Veselé Vianoce! Šťastlivý Nový rok!* Prípadne aj (ak obidva vinše sú na jednej pohľadnici): *Veselé Vianoce a šťastlivý Nový rok!* (Ale: *vianočné sviatky, vianočný stromček; novoročný vinš, novoročná lyžovačka, pozdrav k Novému roku, všetko najlepšie v novom roku.*)

L. Bartko

SPRÁVY A POSUDKY

Vydarené jazykové a štylistické stvárnenie textu

(Ján Dekan: Apoteóza slobody na antickej mise zo Stráží. Bratislava, Tatran 1979, 64 s. + 15 farebných + 30 čiernobielych reprodukcií).

V útlej, ale graficky a ilustračne vynikajúco upravenej knižke J. Dekan polemizuje so starším náhľadom B. Svobodu na povahu výjavov znázornených

na objavenej mise a podáva domyselný výklad scén znázornených na okraji skúmanej misy. Vychádza pritom z predpokladu, že východiskom nemá byť ústredný medailón, ale okrajové výjavy, a dôkazmi z dejín starého Ríma podopiera svoj názor na poradie a zmysel reliéfov na okrajovom páse misy.

Túto tému predkladá J. Dekan čitateľom vypracovaným jazykom a jasným štýlom, neskrývajúc ani osobné zaujatie. Preto chceme venovať pozornosť práve jazykovému a štylistickému stvárneniu knihy.

Je prirodzené, že pri výkladoch scén sa nemožno obísť bez mnohých odborných názvov z oblasti ikonografie a starovekých reálií. Ich znalosť J. Dekan u čitateľa predpokladá, preto bez akýchkoľvek obmedzení alebo vysvetliviek používa také termíny ako *skyfos, biga, quadriga* (tu by mala byť už poslovenčená podoba *kvadriga*), *thyrsos, patriciovia* (napriek kodifikovanej podobe *patríciovia*), *triumfátor*. Niekedy však akoby si uvedomoval prílišnú špecifickosť odborných názvov, preto ich vysvetľuje, napr. *tragická orchéma (tragický sólový tanec), kinesis — pohyb*. V jednom prípade je opačný postup: *plášť (paludamentum)*. Bez vysvetlenia však ostáva málo známy termín *toreutika* (umelecké vypracúvanie ornamentálnych reliéfov), ktorý sa neuvádza ani v našich bežných výkladových slovníkoch. Zaujímavé je využitie dvojice *misa — lanx*. V celom výklade sa používa podoba *misa*, len na konci predposledného odseku celého výkladu sa objavuje podoba *strážanský lanx*. (Treba pripomenúť, že v celom texte sa používa prídavné meno *strážanský*, hoci v Slovníku slovenského jazyka VI sa uvádza len podoba *strážsky*.)

Pozoruhodný je aj výber slov neodborného charakteru. V tejto oblasti badať miernu tendenciu používať cudzie slová aj tam, kde by bolo k dispozícii rovnocenné domáce slovo, napr. *identita — totožnosť, seriózna previerka — dôkladná previerka, duel — súboj, pozitívny obrat — kladný obrat*. Pre nášho autora je však typické využívanie takých výrazov ako *zostane trvalým handicapom, umelecké dielo prvého rangu, evokovať atmosféru, zaslúžiť si seriózny previerku, venovať enormné úsilie*. Sú to, prirodzene, výrazy celkom bežné, hoci nie práve najčastejšie v odborných prejavoch. V daných súvislostiach však prispievajú k ľahkosti textu, ktorý sa od mnohých odborníckych napísaných textov z oblasti umenia priaznivo odlišuje práve jednoduchosťou výrazových prostriedkov, no sú aj typickým prvkom autorovho individuálneho štýlu.

Toto konštatovanie platí ešte vo väčšej miere o kompozičných postupoch. J. Dekan veľmi často používa odseky vybudované z krátkych viet. Napr.:

Predovšetkým treba upozorniť na to, ako majstrovsky spracoval autor dielo dva rôzne aspekty toho istého príbehu. Na jednej strane víťazné potlačenie protirepublikánskeho sprisahania, na druhej strane rodinnú tragédiu Brutovcov. Videli sme, že do sprisahania boli zapletené viaceré patricijské (!) rody. Tým, že ich autor zámerne opomenul, zjednodušil síce historickú skutočnosť, no zároveň dal svojmu rozprávaniu otrasnú tragickú hĺbku. Veď iba cez postavu Bruta-konzula nadobúda konflikt medzi verejným záujmom a osobným nešťastím, medzi povinnosťou štátnika a rodičovskou láskou svoje skutočné tragické dimenzie. Brutus, konzul i otec, je ústredným hrdinom našej drámy. V jeho historicky výnimočnej osobnosti sa stretávajú, rozvíjajú,

ale aj sväria dve protichodné osnovné nite. A autor našich reliéfov si bol vedomý tejto skutočnosti. (32)

Na tomto krátkom citáte možno zreteľne ukázať štylistické vlastnosti Dekanovho textu: logické nadväzovanie viet, často bez osobitných nadväzovacích slov, opakovanie rovnakých konštrukcií, stavanie protikladov. Ale najpozoruhodnejšie je zakončenie odseku krátkym zhrnutím: *A autor našich reliéfov si bol vedomý tejto skutočnosti.*

Takýto spôsob zakončenia odseku sa opakuje častejšie, ale zase nie tak často, aby sa stal stereotypom. Štylisticky výhodné variácie predstavujú opytovacie, zriedkavejšie aj zvolacie vety. Napr. *Nedeformoval historickú pravdu, ale ju umocnil cez svoju umeleckú pravdu* (nebolo by tu lepšie: *svojou umeleckou pravdou?* — J. H.) *a prehĺbil jej všeľudský obsah* (17). *A tým sa vlastne dostávame k najvzrušujúcejšej problematike našej štúdie* (10). *Kto sú však tieto ženy, ktorým autor reliéfov pripísal taký význam, že ich zvečnil až v dvoch výjavoch cyklu?* (17). *Nejde tu teda o individuálnu odchýlku, ale o výtvarný štýl celej epochy!* (55)

Nezriedka sa takéto krátke vety na konci odsekov stávajú aj prvkom, ktorý naznačuje prechod k inej téme. V takejto funkcii by teda mohli stáť aj ako osobitné odseky. Teda tak, ako je to napr. na s. 15.

Prehľadnosť a plynulosť Dekanovho jazykového prejavu však vyplýva aj z niektorých ďalších vlastností, najmä z úsilia o logické členenie textu i logické nadväzovanie viet. Túto vlastnosť možno ilustrovať napr. týmto dlhším úryvkom:

(A) *Ako sme videli, námetom epicko-dramatického cyklu na okrajových reliéfoch strážanskej misy bola obrana rímskej republiky proti monarchickému sprisahaniu, jeho odhalenie a likvidácia, a napokon aj konečný triumf.* (B) *Pomocou použitej komparatívnej metódy nebolo príliš zložitou úlohou vniknúť do tejto javovej podstaty zobrazených udalostí a pochopiť ich bezprostredný faktický význam.* (C) *Z dvojjedinej, poznávacej a komunikatívnej funkcie umenia však vyplýva, že umelecké dielo — obraz nie je len akýmsi výtvarným modelom, transkripciou zobrazeného, ale aj jeho interpretáciou.* (D) *Ostatne, nielen stredový medailón na dne našej misy, ale aj pozorovanie získané štúdiom iných antických mís tohto typu jednoznačne naznačujú, že autorovi tu nešlo iba o jednoduché výtvarné pretlmočenie niekoľko storočí vzdialenej historickej udalosti.* (E) *Ak ale vnútorný zmysel diela, symbolicky vyjadrený v centrálnom medailóne, syntetizoval morálno-etický odkaz výjavov okrajového cyklu, nepochybne musel obsahovať aj autorov vlastný postoj, to znamená spoločensko-politický dobový názor, s ktorým sa stotožňoval.* (F) *Tým však už skúmané umelecké dielo prekračovalo rámec bezprostredných vzťahov k zobrazenej skutočnosti a získavalo širšie, no pritom všetkom veľmi konkrétne vzťahy k spoločensko-ideologickému kontextu svojej doby, ktoré pre nás nemôžu byť ľahostajné už ani z hľadiska presnejšieho datovania misy* (31).

Ak označíme vety v tomto odseku veľkými písmenami, dostaneme takúto štruktúru: A+B — C+D — E+F. V prvej vete každej dvojice sa vyjadruje všeobecnejšie konštatovanie, v druhej sa z neho vyvodzujú závery pre skúmaný predmet.

Treba ešte pripomenúť, že v celkovej stavbe textu sa uplatňujú aj cudzie

texty. Sú to jednak citáty z práce objaviteľa misy B. Svobodu, citované v češtine, jednak citáty zo starovekých autorov, citované v umeleckom preklade. Obidva typy citátov sú vkomponované do textu priliehavo, pričom sa zrejme počíta aj s ich odlišnými štylistickými vlastnosťami.

Záverom treba konštatovať, že výrazové prostriedky použité v knihe vystihujú jednoduchý, ale pritom logicky spätý spôsob výkladu autora a že tak tvoria s rozoberaným reliéfom kompaktný celok. Obidve zložky knihy, jazykovo-štylistická i graficko-ilustračná, sú triezvo vyvážené a tvoria umelecky pôsobivý celok.

J. Horecký

SPYTOVALI STE SA

Zaposlať? M. S. z Nitry: Vedúci zásobovacieho oddelenia povedal: „My tovar zakúpime a oni nám ho zapošlú." Je slovo *zaposlať* správne?

Odpoveď: V Slovníku slovenského jazyka (zv. V., s. 367—370) sa uvádza až 18 významových odtieňov, ktoré slovotvorná predpona *za-* môže pridávať slovám ňou utvoreným. Napríklad *biť — zabiť (dakoho), zabiť (klinec do steny); kopnúť — zakopnúť (motykou), zakopnúť (nohou do kameňa); kvitnúť — zakvitnúť (višňa zakvitla)* a i. Sú však slovesá s predponou *za-*, ktorých význam táto predpona nijako nemodifikuje. Význam základového aj odvodeného slova je rovnaký. V takých prípadoch je predpona *za-* nadbytočná. Ako príklady na nadbytočnosť predpony *za-* sa v SSJ (s. 370) uvádzajú slovesá *zachopiť, zakuknúť, zaobstarať, zapožičať, zaplesknúť (bičom)*. Sloveso *zakúpiť* medzi nimi nie je, ale v osobitnom hesle (s. 464) sa jeho význam vysvetľuje ako „(čo) za peniaze získať do vlastníctva, kúpiť". V česko-slovenskom slovníku (Bratislava, Veda 1979) sa české *zakoupit* prekladá slovenským *kúpiť (kúpiť knihu)*. Podobu *zakúpiť* by sme použili skôr vo význame „peniazmi získať množstvo čohoho", napr. *Prišiel a všetko zakúpil.*

Sloveso *zapožičať* sa v SSJ charakterizuje zo štylistickej stránky ako hovorové. Ale výrazy s nadbytočnoou predponou *za-* prenikajú i do administratívneho štýlu. Na to poukazuje aj vyššie uvedená výpoveď pracovníka v oblasti zásobovania. V administratívnych prejavoch sa slovesá s nadbytočným *za-* tak udomácňujú, že priam zatláčajú synonymné sloveso, z ktorého vznikli. Je takmer zriedkavé počuť, že sa „tovar obstará, požičia, kúpi". Podoby s nadbytočnou predponou *za- (zaobstarať, zapožičať, zakúpiť)* zrejme ovplyvňujú i tvorenie ďalších slovies tohto typu. Poukazuje na to sloveso *zaposlať* použité namiesto slova *poslať* alebo *zaslať*. Podoba *zaposlať* vyzerá, ako keby bola vznikla kontamináciou (skrížením) tvarov *zaslať* a *poslať*. Domnievame sa však, že tu zohrala úlohu skôr analógia s tvarmi slovies typu *zakúpiť, zaobstarať*.

Sloveso *zaposlať* nepatrí do slovnej zásoby spisovnej slovenčiny. Preto vo vyššie uvedenej vete malo sa použiť buď sloveso *poslať*, buď sloveso *zaslať*. Aj sloveso *zakúpiť* mohlo byť bez predpony. Výpoveď by bola jednoduchšia a prirodzenejšia v podobe *My tovar kúpime a oni nám ho pošlú.*

V. Betáková

KULTÚRA SLOVA, časopis pre jazykovú kultúru a terminológiu. Orgán Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra SAV. Ročník 14, 1980, č. 6. VEDA, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied. Hlavný redaktor PhDr. Ján Kačala, CSc. Grafická úprava Oto Takáč. Technická redaktorka Marta Paráková. Vychádza desaťkrát ročne. Ročné predplatné Kčs 30,—, jednotlivé čísla Kčs 3,—. Rozširuje Poštová novinová služba. Objednávky vrátane do zahraničia a predplatné prijíma PNS — Ústredná expedícia a dovoz tlače, 884 19 Bratislava, Gottwaldovo nám. 6/VII. Možno objednať aj na každom poštovom úrade alebo u doručovateľa. Vytlačili TSNP Martin, závod Ružomberok v máji 1980. Povolené výmerom SÚTI 7/11.

Distributed in the Socialist countries by SLOVART Ltd., Leningradská 11, Bratislava, Czechoslovakia, Distributed in West Germany and West Berlin by KUBON UND SAGNER, D-8000 München 34, Postfach 68, Bundesrepublik Deutschland. For all other countries distributions rights are held by JOHN BENJAMINS, B. V., Periodical Trade, Amsteldijk 44, 1007 HA Amsterdam, Holland.

© VEDA, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1980

Cena Kčs 3,—